

ORDINES ARTIS NAUTICAE SECUNDUM CONSUECUDINEM CIVITATIS RAGUSII

Jedna zbirka pomorskog zakonodavstva Dubrovačke Republike
iz god. 1557.

STULLI BERNARD

U sklopu žive pomorske djelatnosti na Jadranu i Mediteranu u 12. i 13. stoljeću Dubrovnik je također razvijao sve intenzivnije svoju pomorsku trgovinu. Od sačuvanih historijskih izvora o tome nam rječitio govore u prvom redu sačuvani ugovori Dubrovnika sa ostalim primorskim gradovima istočne obale Jadrana, sve tamo do zapadno-istarskih gradova, i sa talijanskim gradovima na zapadnoj jadranskoj obali, te konačno vijesti o dubrovačkoj trgovini sa sjev. Afrikom, Egiptom, Sirijom i uopće na Levantu.¹

To razvijeno pomorstvo i pomorska trgovina sa svim brojnim ekonomskim i pravnim odnosima, koje su stvorili, imali su svoj logičan odraz i u razvoju dubrovačkog statutarnog prava. Tako ne samo što u knjizi VII. Statuta dubrovačke općine, kodificiranih u 13. stoljeću, vidimo jednu prilično zaokruženu cjelinu pomorsko-pravnih propisa, već se i u ostalim knjigama i njihovim odredbama nalaze brojni podaci, koji jasno govore, da je pomorstvo glavna privredna grana tadašnjeg Dubrovnika.² Isto nam kazuje i dubrovački carinski zakonik od god. 1277.³

Osim toga mislimo, da se može sa sigurnošću pretpostaviti, da je Dubrovnik i prije kodifikacije Knjige statuta imao bilo pojedinačnih pomorsko-pravnih propisa, bilo možda jednu ili više manjih zbirki pomorskih zakona. Za to govori više razloga.

¹ Jireček - Cvjetković, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjega vijeka (Dubrovnik 1915) str. 25—26. i slijed.; Schaube, *Handelsgeschichte der romanischen völker des mittellmeergebiets* (München-Berlin 1906), posebno str. 128, 199, 234, 268, 307, 459, 484, 497, 661-2, 676-681 i tamo navedeni izvori.

² Bogišić - Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii* (Zagreb 1904. Monumenta historico - iuridica, vol. IX. Izd. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu). U nastavku skraćeno citirano: Lib. Stat.

³ Statuta doane civitatis Ragusii (Beograd 1936. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda; treće odeljenje, knj. VI. Izd. Srp. Kralj. akademije).

U prvom redu nema razloga ne uzeti, da se i na pomorsko-pravne propise ne odnose one riječi u predgovoru Knjige statuta, gdje se kaže, . . . »quod statuta Ragusii per diversos comites actenus diversis temporibus edita, in pluribus libellis dispersa erant, inter se in aliquibus discrepantia, in quibusdam superflua, in nonnullis non modicum defectiva, obscura eciam et confusa«.⁴ Nadalje poznajući zakonodavnu tehniku statutarne epohe mislimo, da se ne može pretpostaviti, da je onakva cjelina pomorsko-pravnih propisa, kakvu vidimo u VII. knjizi kodifikacije dubrovačke Knjige statuta, bila donesena odjednom, bez prethodnih pojedinačnih zakona, pogotovo u uvjetima razvoja, kakvi su bili u srednjovjekovnoj dubrovačkoj općini. Končno, ako nam je sačuvano nešto zakona — statuta iz vremena prije kodifikacije Knjige statuta,⁵ a koji reguliraju pitanja: krivičnog prava, miraza i nekih drugih sporednijih pravnih odnosa, svakako je moralo biti i zakona, koji su regulirali odnose u pomorstvu, toj najznačajnijoj privrednoj grani u Dubrovniku, iako nam se nažalost nisu sačuvali ti zakoni.

Ne ulazeći ovom zgodom u pitanje, kada je zapravo izvršena kodifikacija dubrovačke Knjige statuta, ni kada su izrađene pojedine njene redakcije,⁶ kao ni u pitanje, kada su zapravo i u koju redakciju uklopljeni pomorsko-pravni propisi (knjiga VII), kako ih poznamo iz dosada najstarije poznate i sačuvane redakcije štampane u citiranom izdanju Bogišića-Jirečeka,⁷ želimo istaći onu, već spomenutu, potpunost i cjelovitost te VII. knjige Statuta.

Kao što se cijela Knjiga statuta odlikuje priličnom sistematičnošću, potpunošću i cjelovitošću, nasuprot Statutima drugih naših primorskih gradova i općina, to se isto može reći i za VII. knjigu Statuta dubrovačkih.⁸

Za glave 1.—21. te VII. knjige mogli bismo reći, da donose propise potrebne, u širem smislu riječi, za sigurnost plovidbenog pothvata, t. j. za sigurnost broda, sve imovine na njemu, njegova upravljanja, urednog poslovanja, i uspješnog završetka putovanja. Tu se najprije govori (cap. 1, 3-4, 7-8) o obvezatnoj opremi broda; detaljno se propisuju dijelovi opreme za brodove klasificirane po veličini (zapremnini); na čiji teret ide opremanje; o obilgatnoj zakletvi patrona, da će se što se tiče opreme pridržavati statutarnih propisa (»observare statuta«); o naknadi štete nastale na opremi i sl.

⁴ Lib. Stat. str. 2.

⁵ Ibid. str. LXI-LXIX. »Monumenta iuris Ragusini statutis anni 1272 vetustiora«.

⁶ Vidi o tome posebno mišljenje Strohala: O starosti i redakcijama dubrovačkog statuta (Zagreb 1915) »Rad« Jug. Akademije, knj. 207, str. 94-100.

⁷ Vidi o tome napomenu Solovjeva: Razvitak zakonodavstva u Dubrovniku i značaj Liber Omnium Reformationum (Beograd 1936). Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, treće odeljenje, knj. VI, str. IV, bilješka 2.

⁸ VI. Brajković, Étude historique sur le droit maritime privé du littoral yougoslave (Marseille 1933) str. 86, gdje autor daje prvo mjesto dubrovačkim statutima pred onima drugih naših primorskih gradova i općina. Isto tako: M. Kostrenčić, Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka (»Mjesečnik« Pravničkog društva u Zagrebu, 1914. knj. II, br. 10), str. 886.

Glava 2. određuje, da svaki brod nosivosti od 600 modija na više mora imati broskog pisara te se u generalnoj liniji određuje dužnost toga pisara, dok su detaljnije određene njegove dužnosti u slijedećim glavama, uključujući i završnu glavu 67., koja donosi tekst njegove zakletve.

Glave 6. i 9. govore o sigurnosti tereta, propisujući naknadu štete nastale krivnjom patrona i mornara, te zabranom krcanja tereta na palubi broda s jednom palubom (»de una cohoptera«).

Glave 11. i 12. donose odredbe za slučajeve, kada bi koji mornar, bilo gdje, napustio brod, nastojeći predusresti opasnost onemogućenja uspješnog nastavka putovanja radi dezertiranja mornara.

Glave 13. i 14. reguliraju pitanje prodaje broda sa strane nauklera, mornara i samog vlasnika. Osiguravaju vlasništvo broda, ali i posadu pravom na naknadu određenih putnih troškova za povratak kući u slučaju, da je brod prodan strancu u inostranstvu, zabranjujući usto prodaju broda »in terra Saracenorū, Tartarorū, Dalmisii«.

Glava 15. podvlači značaj ugovora sklopljenog između patrona broda s jedne strane, te nauklera i mornara s druge strane, kao mjerodavnog za njihove odnose. Glave 16.-18. pak utvrđuju odnose među vlasnicima broda, utvrđujući pravo većini, da rješava i provodi svoje odluke (kao na pr. kod potrebe popravka broda ili kod izbora nauklera, i sl.). I tim se odredbama očito htjelo osigurati uspješno izvršenje plovidbenog pothvata, a spriječiti njegovo zatezanje i smetanje ekspeditivnosti pomorsko-trgovačkih poslova, suvišnim i dugim sporovima i parničenju, koje bi moglo nastati zbog nejasnih i neodređenih odnosa.

Konačno glave 19.—21. iz te prve grupe statuta VII. knjige govore o slučajevima roba ukrcanog kao mornara; o ovlastima i jamstvu, koje imaju za njih patron, odn. naukler; osiguranju udjela, ali ne i odštete vlasniku za odbjeglog roba; i sl.

U drugoj grupi statuta VII. knjige (glave 22.—35.) reguliraju se brojne dužnosti i prava mornara i nauklera. Tako: da se mornar ne smije iskrcati, dok se ne završi putovanje, bez obzira na termin; slučajevi, kada mornar oboli prije polaska ili za vrijeme putovanja; utvrđuje se točno razlikovanje, da li mornar učestvuje u plovidbenom pothvatu »ad partes« ili »ad marinaritiam«; slučajevi, kad mornar umre; o sporu mornara i patrona radi dijelova, ako je putovanje »ad partes«; o svjedočenju u sporovima između nauklera i mornara, ili njih zajedno s trgovcima; o slučaju, kad mornara zarobe u stranom svijetu, pošto je izašao s broda po svom privatnom ili brodskom poslu; o paraspodiumu; i o podjeli dobitka broda izvan Dubrovnika. Glave 30. i 34. govore: o udjelu nauklera; o dužnosti mornara da slušaju nauklera, kojemu ne smiju reći »revertamur Ragusii«, te o dužnosti broskog pisara, da prijavi prestupnike po povratku u Dubrovnik. Glave 32. i 33. normiraju slučajeve, kada mornar, trgovac ili druga osoba s dubrovačkog broda, ili pak sam brod bude u inozemstvu uzapćen od gusara ili radi duga ili zadržan od neke strane vlasti. Ko-

načno glava 35. govori o podjeli aflaturre, nadenog broda ili neprijateljske lađe, utvrđujući i dio, koji pripada mornarima.

Zatim glave 36. i 37. govore o uzimanju broda pod naval; zabranjuje se uzimanje stranih brodova osim mletačkih; naređuje se, da brodski pisar mora sve, što je ugovoreno, («omnia pacta») pismeno fiksirati, te propisuje naknadu patronu u slučaju odustanka od ugovora.

Dalja grupa statuta ove VII. knjige, i to glave 38.-41. govori o teretu; o jedinicama mjere i mjeranju pojedinih vrsta tereta; posebno pak o mjeranju i evidentiranju ukrcane robe, koja se izvozi u Venciju i provinciju Marche.

Zatim dolaze glave 42.-49. i 53. o »entegi«, gl. 50.-52. o »colegancii«, te gl. 55. o »rogancii«. Ovi nam propisi pružaju zanimljivu sliku trgovačkih društava i mandatnog posla u pomorskoj trgovini Dubrovnika, pri čemu se ističu svojom specifičnošću oni o »entegi«.

Glave 54., 56.—58. reguliraju razna pitanja: o krcanju zabranjenih stvari na brod, o isplati naknade za spas broda, o naknadi stvari bačene s broda i sl. Završne pak glave 59.-66. reguliraju pitanja raznih slučajeva uzimanja broda pod naval.⁹

Takvo grupiranje propisa VII. knjige dubrovačkih statuta treba shvatiti, kako smo već naglasili, u širem smislu riječi. Ono je naravno daleko od neke novije — savremenije sistematičnosti, ali mu se s obzirom na opći nivo pravne tehnike u 13.—14. stoljeću i razvoja pomorsko-pravnih instituta ne može nijekati neka sistematičnost.

Što se tiče pak potpunosti i cjelovitosti onih propisa, točno je, da ima nekih pravnih odnosa, kao na pr. havarije, koji možda nisu dovoljno razrađeni s obzirom na njihov značaj i praktičnu vrijednost.¹⁰ Međutim to ne umanjuje toliko spomenutu potpunost i cjelovitost pomorskog zakonodavstva tadašnjeg Dubrovnika, kojom je on baš i utjecao na pomorske statute ostalih naših primorskih gradova, posebno u Južnom Jadranu. Treba osim toga istaći, da dubrovački Liber statutorum sadržava i u drugim svojim knjigama pored VII. nešto pomorsko-pravnih propisa,¹¹ a napose da i u samoj toj VII. knjizi reguliranje niza vrlo važnih pravnih odnosa ostavlja izričito slobodnom ugovaranju stranaka (na pr. gl. 15, 37, 50, 59.). Ovome treba dodati, kao dio te cjeline, i niz običajno-pravnih propisa, koji nisu pismeno u knjizi statuta fiksirani, a održavali su se očito kroz lokalne i opće uzance pomorske trgovine na Jadranu i Mediteranu, pa zatim i kroz

⁹ Detaljnu analizu propisa VII. knjige vidi kod Brajkovića u navedenom djelu.

¹⁰ Kostrenčić, n. r. («Mjesečnik» knj. II. br. 12) str. 1004-1005.

¹¹ Glavni i najvažniji dio tih pomorsko-pravnih propisa koncentriran je u VII. knjizi Statuta, dok u drugim knjigama (I-9, 13, 17, 22, 23, 26, 30, 31, 33; II-8, 14, 18, 26, 27, 30, 31; III-1, 8, 10, 13, 15-17, 19, 22, 46; IV-1, 79; VI-16, 17, 21-23, 32, 37, 64; VIII—10, 26, 50—52, 54) imamo uglavnom u vezi s pomorstvom jedino propisa, koji se odnose na pomorsku trgovinu raznom robom; carine, daće i namete na pomorsku trgovinu i brodove; na pomorsko upravna pitanja, te općih propisa, u kojima se, kao na pr. u onima o sudskom postupku, predviđaju i slučajevi i odnosi u vezi s pomorstvom.

ustaljenu sudsku praksu, jer su u pravnom životu toga vremena, kao i kasnije, sudske rješidbe bile značajan faktor.¹²

U daljem razvoju kroz 14. i 15. stoljeće dubrovačko se pomorstvo sve intenzivnije razvija, naročito poslije zadarskog mira god. 1358., kad se Dubrovnik konačno zauvijek otesao mletačke okupacije i vrhovništva te u sklopu hrvatsko-ugarske države započeo eru svog naj-samostalnijeg državnog života. Taj je pomorski razvoj oscilirao do- duše u svom intenzitetu, prema općim prilikama i uslovima pomorske trgovine i pomorskog tržišta na Jadranu i Mediteranu. Na njega su znatno utjecale i ekonomsko-političke prilike u slavenskim zemljama zaleđa i borba s mletačkom ekspanzijom na Jadranu. Ipak Dubrovnik stalno pomorski jača, usporedo sa svojim općim teritorijalnim, ekonomskim i političkim razvojem. U 15. stoljeću vidimo u ekonomskom životu Dubrovnika već u punoj aktivnosti čitav niz kapitalistički moćnih građanskih obitelji, koje će biti nosioci najvećeg procvata dubrovačkog pomorstva u 16. stoljeću.

Ako pogledamo, kako se taj razvoj kroz 14. i 15. stoljeće odra- zio u razvoju statutarnog pomorskog prava, nadopunjujući Knjigu sta- tuta, dobijamo ovu sliku:

U zakonskom zborniku *Liber omnium reformationum*, u kojem ima zakona iz perioda od oko god. 1300. do god. 1410., nalazimo do- sta zapisa u vezi s pomorstvom. Većina se njih međutim odnosi na pomorsku trgovinu, regulirajući promet raznim trgovačkim robama (žitarice, vino, sir, suho meso, stoka, drvni produkti, gvožđe, oružje, robovi), dok ostali uređuju isključivo pomorsko-upravna pitanja. Ta- ko: o posudbi brodske opreme iz arsenala (pag. III. cap. 5); o zabrani odvođenja na brod *famulusa*, za kojega se nema notarske isprave (pag. IV. cap. 11); o zabrani davanja pod naval dubrovačkog broda strancu (pag. V. cap. 15); o zabrani pohrane brodova ili vršenja ra- dova na njima u državnom arsenalu bez dopuštenja kneza (pag. VI. cap. 7); o zabrani predaje, darovanja, zalažanja i iznajmljivanja du- brovačkih brodova ljudima iz Cavtata i okolice, koji nisu Dubrov- čani (pag. VI. cap. 9); propisi o naoružanju trgovačkih brodova i nji- hove posade (pag. X. cap. 9 i 10); određivanje najmanjeg broja bro- dske posade za brodove klasificirane po veličini (pag. X. cap. 12, pag. XI. cap. 2); propisi o maksimalnom dopuštenom opterećivanju bro- dova teretom (pag. XI. cap. 1); o petogodišnjoj daći na brodove (god. 1365) za popravak gradske luke (pag. XIV. cap. 4); o zabrani dubro- vačkim brodovima, da u određenim smjerovima putovanja pristaju na otocima Koločepu, Lopudu i Šipanu te tamo vrše krcanje ili iskrcav- vanje, što smiju vršiti samo u dubrovačkoj luci (pag. XIV. cap. 8); o zabrani plovidbe i trgovine »ad loca Saracinorum« (pag. XVIII. cap.

¹² Potpun i temeljit naučni prikaz pomorskog prava starog Dubrovnika moći će se dati, tek kada se uz pisane zakone, pored ostalog, prouči i iscrpno analizira dragocjena građa sačuvanih sudskih rješidaba, koja se čuva u Državnom arhivu u Du- brovniku.

1) i konačno o daći u korist dubrovačke stolne crkve od brodova, koji iz Stonskog Rata plove u Neretvu (pag. XXX. cap. 5).¹³

Tim propisima iz zbornika Liber omnium reformationum, treba dodati i one dodatne statute donesene u toku 14. stoljeća sve do god. 1408., a unesene u Knjigu statuta. To su: o suvlasnosti Dubrovčana sa strancima na brodovima i o njihovoj obavezi da imaju na tim brodovima toliko dubrovačke posade, koliko odgovara njihovim suvlasničkim dijelovima (knj. VI. gl. 66); o zabrani davanja suvlasničkih dijelova na dubrovačkim brodovima strancima (knj. VI. gl. 67); propis, da dubrovački brodovi plove »in conserva« radi opasnosti od gusara stime, da se eventualno ipak nastala šteta ima obračunati »per avaream«, od cjelokupne vrijednosti svih brodova, odbivši jednu trećinu (knj. VIII. gl. 64); o pomorskoj trgovini solju, vinom i sirom (knj. VIII. gl. 63, 65, 75, 80, 82); i konačno propisi o obaveznom oružanju dubrovačkih trgovačkih brodova i njihove posade (knj. VIII. gl. 78 i 79).¹⁴

U zborniku Liber viridis, koji sadržava preko 500 statutarnih propisa, donesenih u periodu od februara 1358. god. do novembra 1460. god., ima svega dvadesetak zakona u vezi s pomorstvom. Od toga se većina (gl. 29, 44, 67, 72, 73, 74, 79, 211, 253, 330, 440, 474, 502) odnosi na pomorsku trgovinu raznom robom (žitarije, vino, sir, sol, srebro). Glave 184. i 334. reguliraju neke slučajeve plaćanja »arboraticuma«, a glave 19., 115. i 225. opet neka pomorsko upravna pitanja, i to: o krcanju soli u Stonu (gl. 19); o davanju ratnih brodova za pratnju trgovačkih radi zaštite od gusara i o uslovima i troškovima za tu pratnju (gl. 155); o određivanju obavezne karantene u Moluntu za brodove, koji dolaze iz kužnih krajeva (gl. 225). Jedini zakon iz oblasti pomorsko-privrednog prava predstavlja glava 421. ovog zbornika, od 28. I. 1452. pod naslovom: »Ordo quod non fiat avarea inter Raguseos et externos«,¹⁵ kojim se nastojalo bar djelomično smanjiti brojne sporove oko naknade štete prema pravnom institutu havarije, o kome nije bilo dovoljno pisanih propisa.

Na prvim 124 kartama zbornika Liber croceus, koje sadržavaju zakone iz perioda od decembra 1460. god. do marta 1499. god., ima-

¹³ Citirano prema izdanju, Liber Omnium Reformationum (Beograd 1936, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, treće odeljenje, knj. VI. Izd. Srp. kralj. Akademije).

¹⁴ Ove glave 78. i 79. osme knjige Statuta odgovaraju po sadržaju glavama 9. i 10. pag. X. u zborniku Liber Omnium Reformationum, tek je stilizacija nešto drugačija. Mislimo, da je stilizacija iz Lib. omnium reformationum izvorna, prepisana očito ad literam iz zaključaka Vijeća. Uporedba ovih stilizacija glave 78. i 79. iz VII. knjige Statuta sa gl. 9. i 10. pag. X. Lib. Omnium Ref. daje nam sitan, ali dragocjen indicij za vrijeme postanka i način redigiranja t. zv. B redakcije dubrovačke Knjižge statuta, koju su kao najstariju sačuvanu redakciju upotrebili u citiranom izdanju Bogišić-Jireček, pretpostavljajući, da je vrijeme njenog postanka oko god. 1342. Na ovu podudarnost navedenih zakonskih tekstova nisu obratili pažnju izvađači Knjižge statuta i Lib. Omnium Ref.

¹⁵ Glave Liber Viridisa navode se prema jednom novijem prijepisu toga zbornika, koji se nalazi u Arhivu Jug. akademije u Zagrebu, pod signaturom IV c 76. Potanje o svrsi i praktičnoj primjeni glave 421. Viridisa vidi: Brajković n. d. str. 194.

mo također još desetak zakona, koji se odnose na pomorstvo.¹⁶ Tu je u prvom redu nekoliko zakona, koji određuju pitanja nekih daća i carina u pomorskoj plovidbi i trgovini. Tako kar. 18 propisuje plaćanje daće zvane »avarea s. Blasii«,¹⁷ na određenu robu Dubrovčana, koja se izvozi iz Dubrovnika u bilo koji kraj svijeta, a prekoračuje vrijednost od 20 perpera. Iznosila je 1 groš na svakih 100 perpera vrijednosti izvezene robe. Prihod se svaka 4 mjeseca imao predavati prokuratorima sv. Vlaha, koji su od toga svake godine morali poslati do 20 dukata Dubrovčanima, koji žive u Veneciji (tamošnjoj dubrovačkoj trgovačkoj koloniji) »causa solennizandi festum S. Blasii ibi Venetiis secundum antiquam consuetudinem«. Kako se iz uvodnih riječi tog zakona vidi, ova se daća dotada ubirala u samoj Veneciji.

Karta 76. zakonom od 29. I. 1481. pod naslovom: »Ordo pro dohana solvenda per Racuseos de omnibus mercantiis quas faciunt extra Racusium«, određuje carinu od 1% na svu robu Dubrovčana, koja se krca van Jadrana pa uvozi u jadranske luke, a 2%, ako se krca u jadranskim lukama; utvrđujući izuzetke, propisuje način prijave i naplate te carine, uz kaznene sankcije, pored ostalog, i za patrona i broskog pisara.

Na karti 91. imamo zakon od 23. VII. 1488. pod naslovom »Ordo marinaritiae«, koji propisuje carinu za uvoz na dubrov. teritorij: žitarica, ulja i suhog mesa. Očito je nespretnošću općinskih kancelara, koji su unosili pojedine zakone iz knjiga zaključaka dubrovačkih vijeća u zakonske zbornike, došlo do ovakvog naslova (»Ordo marinaritiae«) ovom zakonu, jer pomorski zakoni 16. stoljeća pod istim naslovom, kako ćemo kasnije vidjeti, imaju sasvim drugačiji sadržaj.

Zakon od 11. II. 1490. na karti 94. pod naslovom »Ordo pro venditoribus fontici« regulira trgovinu i promet žitom i upravljanje Fontikom, pa uz ostalo u zadnjim dvjema stavkama (distinkcijama) određuje dužnost patrona brodova, gdje i kako imaju prijavljivati žito, koje dovoze u Dubrovnik, i koliko žita mogu trgovci žitom donijeti za svoju kućnu potrebu bez provizije upraviteljima Fontika.

Navedenim zakonima treba dodati još i onaj na karti 71. od 25. V. 1478. pod naslovom: »Ordo pro augmentandis solutionibus dohanarum et mercantiarum«. Tu se, uz uvodno obrazloženje o potrebi po-

¹⁶ Odredbe Liber Croceusa navodimo prema rukopisu toga zbornika pod naslovom: »Croceus liber, additis summariis et etiam copiosissimo indice totius voluminis per D. Franciscum de Gundula patricium Racusinum. Pars prima. Volumen excriptum anno domini 1725. Racusii, per D. Matheum Dominici de Ghetaldis«, koji se nalazi u Arhivu Jug. akademije u Zagrebu pod signaturom IV c 75. Neke od tih odredaba publicirao je Gelcich: Delle istituzioni marittime e sanitarie della Repubblica di Ragusa (Trieste 1882), te po njemu Brajković u n. d.

¹⁷ Ova se daća naziva »avarea«, iako s pravnim institutom havarije nema nikakve veze. Stoga je F. Gundulić i smatrao potrebnim, da u svom indeksu Croceusa naglasi: »Avarea idem significat quod contributio«, a u sumarijima ovoga zakona (kar. 18) ističe »avarea seu vectigal«. O ovoj daći i njenom ograničenju god. 1503. vidi i Vojnović, Carinski sustav Dubrovačke Republike, »Rad« Jug. Akademije, knj. 129. str. 139.

većanja državnih prihoda radi prikupljanja dovoljnih sredstava za plaćanje podavanja Turcima, povećavaju razne takse i daće, smanjuju plaće drž. službenika i uz ostalo određuje zabrana dubrov. brodovima da iskrcavaju bilo kakvu robu na otocima ili bilo kojem drugom mjestu dubrov. teritorija osim u gradskoj luci. Zakon ide očito za tim, da isključivim iskrcavanjem robe u gradskoj luci osigura dubrovačke državne carinske prihode.

Pored navedenih zakona u Liber croceusu iz druge polovice 15. stoljeća, koji se odnose na pomorsku trgovinu i carine, za nas su mnogo interesantniji oni ostali, u vezi s pomorstvom, koji međutim i opet pretežno reguliraju pomorsko-upravna pitanja. To su:

Na karti 16. iz god. 1462. pod naslovom: »Ordo quod omnia navigia a curribus XL, supra teneantur conducere scribanum nobilem«, i na karti 74. od 10. IV. 1480. pod naslovom: »Ordo super scribanis naviliorum«, zakoni, koji u smislu i ranijih statutarnih propisa, traže na brodovima od 40 kara na više, obavezno postavljanje broskog pisara iz redova dubrovačke vlastele; utvrđuju njegov izbor, odnosno potvrdu, prava i dužnosti, odnos i položaj prema patronu i posadi i konačno privilegij »paraspodiuma« za patrona, pisara i mornare.¹⁸

Pitanje paraspodiuma na brodovima, koji dovoze žito, regulirano je posebno zakonom od 3. XII. 1463. na karti 20. pod naslovom: »Ordo super venditoribus fontici«. Tu je u stavci 6. određen taj paraspodium žita za patrona 8 stara, za pisara također 8, za mornare po 4 stara; ostali propisi toga zakona uređuju poslovanje Fontika, i to naročito mjera za mjerenje žitarica.

Zakon od 19. XI. 1465. na karti 23. pod naslovom: »Ordo Stagni et Capitaneatus de Sreser« zabranjuje dubrov. brodovima, da sa Stonskog Rata krcaju i odvođe sobom ljude. Čini nam se, da se tim htjela spriječiti prikrivena trgovina robljem iz Stonskog Rata, odnosno preko toga dubrovačkog teritorija.

Konačno dva zadnja zakona, koja za ovaj period do kraja 15. st. želimo navesti iz zbornika Liber croceus, naročito odražavaju jačanje dubrovačkog pomorstva u drugoj polovici 15. st., kao i nastojanje Dubrovačke Republike, da u svom pravnom životu regulira odnose iz pomorstva.

Prvo je zakon na karti 68. pod naslovom: »Officiali tre per li navigli da non stracargarsi«. Dešavalo se, kaže se u uvodu tog zakona, da se brodovi nakrcavaju preko mjere ili nisu snabdjeveni dovoljnom i propisanom broskom opremom te zbog toga dolaze u opasnosti ili su prisiljeni bacati u more dijelove tereta. Stoga se imaju

¹⁸ Tekstove tih zakona vidi kod Gelcich, n. d. str. 72-74. Ti tekstovi kod Gelcicha imaju međutim dosta sitnih grješaka, a kod zakona od 10. IV. 1480. (karta 74) ispušten je cijeli stavak 2., koji glasi: »Et al ritornare di cadauno viaggio possa porere in Ragusa robbe e mercantie eccetuando la grassa, per valuta de ducati cinquanta in giu, senza pagamento de dohana, e conducendo grassa sia franco per dohana de uno ducato della grassa, che ditto scrivano di sua raggione portasse in Ragusa«.

u buduće svake godine birati u Senatu 3 državna funkcionera, u dobi od 30 god. na više stime, da uvijek jedan od prijašnjih ostane u službi. Njihova je dužnost da kod polaska i dolaska svakog broda pregledaju, da li je brod opskrbljen dobrom i dovoljnom opremom, te da nije nakrcan više, nego što to propisuju »gli ordeni della marinarezza«. Protiv prekršitelja imaju postupiti i presuditi »confermandosi con gli ordeni della marinarezza«. Apelacija protiv njihove presude upućuje se u roku od 3 dana Malom vijeću.¹⁹ Odredbe tog zakona su značajne za razvoj dubrovačkog pomorskog statutarnog prava, jer se iz te ustanove (»tre officiali per li navigli«) razvio u 16. st. poseban pomorski sud.

Drugo je zakon od 29. XII. 1470., na karti 38. pod naslovom: »Quomodo reformati sunt ordines Consulatatus«, gdje se pored ostalo ga određuje, koje parnice pred sucima za civilne sporove imaju prednost, te ih kao prioritete treba ekspeditivno rješavati. Pored sporova inostranaca tu se odmah navode i parnice »delli marinari circa li noli et altre cose spetanti alla marinarezza«. Sve intenzivnija pomorska djelatnost donosila je sobom i niz sudskih sporova, pa se htjelo ovim zakonom osigurati brzo sudovanje i rješavanje tih sporova, da ne bi zbog čekanja brodovi, brodarski poduzetnici i trgovci bili sputavani u svojoj aktivnosti, poduzimajući što prije nove poslove i putovanja. Da ne čekaju dakle svoj red, po redu predaje tužbe, uvršteni su pomorski sporovi ovim zakonom u one privilegirane po prioritetu raspravljanja.²⁰

Ako sada sumiramo zakanodavnu djelatnost Dubrovačke Republike u oblasti pomorstva kroz 14. i 15. stoljeće, to vidimo, da ona nije baš obilna već naprotiv dosta ograničena naročito u razdoblju od sredine 14. do sredine 15. stoljeća. Već smo istakli, da se razvoj dubrovačkog pomorstva kroz ta dva stoljeća kretao u oscilacijama, u prvom redu prema općem stanju pomorstva i pomorske trgovine u Mediteranu i Jadranskom basenu. Međutim u generalnoj liniji, u općem presjeku kroz to razdoblje, ono je u stalnom postepenom porastu, koji je, mislimo naročito u 15. st., dosta kontinuiran. Ne možemo dakle u tome procesu razvoja tadašnje dubrovačke pomorske privrede, usprkos njenim povremenim depresijama, tražiti glavni razlog razmjerno maloj zakonodavnoj djelatnosti u oblasti pomorstva kroz rečeni period.

Mislimo, da taj glavni razlog treba vidjeti u prvom redu u onoj, već ranije istaknutoj, relativnoj potpunosti i cjelovitosti VII. knjige Statuta, zatim u snazi i kreposti običajnog prava,²¹ nadalje u izričito

¹⁹ Tekst donosi Gelcich, n. d. str. 105—106., ali s nekim grješcima. Druga rečenica mu je nepotpuna, a glasi u cjelini: »Et sempre debbia restare uno delli vecchi, in quello modo che si osserva delli officiali delli balestrieri«. Te »ordini della marinarezza«, koje spominje ovaj zakon, F. Gundulić u svojim sumarijima Croceusa latinski naziva »statuta nautica«.

²⁰ F. Gundulić ih u indeksu Croceusa naziva »cause privilegiate«.

²¹ O običajnom pravu (consuetudo, usus) vidi i Lib. Stat. Prolegomena, cap. III. str. XXIII-XXIV. Dubrovnik, kao i ostali naši primorski gradovi, nije imao uz Knji-

zakonski utvrđenoj slobodi ugovaranja stranaka, te tim ugovorima kao važnom vrelu prava, pa konačno u onoj, isto tako već istaknutoj, značajnoj ulozi sudskih rješitaba, kroz koju se također u pravnom životu starog Dubrovnika provodio onaj princip izražen u predgovoru Knjige statuta: »Et quia non possunt omnes casus in iuris articulis comprehendendi, cum plura sint negocia quam statuta, volumus ut, si quando aliquis inopinatus casus emerit qui precise presentibus non determinetur statutis, ad ea que sunt illi similia recurratur, et sic de similibus ad similia procedatur«.

Da su ta tri faktora odlučna u ovom pitanju, potvrđuje nam i činjenica, koja izlazi iz analize opće zakonodavne djelatnosti Dubrovačke Republike u tom periodu, a ne samo one iz oblasti pomorstva. Ako naime razmotrimo u zborniku *Liber viridis* (1358-1460) i prvom svesku zbornika *Liber croceus* (1460-1583), kojim se pravnim materijama bavi ta opća zakonodavna djelatnost Republike, proizlazi ovo:

Od ukupno oko 750 zakona odnosi se oko 40% na organizaciju državne vlasti; izbor, funkcije i kompetencije, prava i dužnosti raznih državnih organa i ustanova, te na razna opća upravna pitanja. Oko 19% na trgovinu i obrte; oko 18% na državne prihode i blagajnu; oko 15% na sudski postupak, a tek oko 6% na građansko pravo, i to uglavnom nasljedno i obiteljsko pravo.

Iz ovih, iako približnih postotaka i omjera jasno izlazi, da su dubrovačka vlastela glavnu pažnju u svom zakonodavnom radu posvetila organizaciji i učvršćivanju svoje državne vlasti, koju su nakon god. 1358. čvrsto uzeli u svoje ruke, likvidiravši u drugoj polovici 14. stoljeća i ostatke onih općih skupština svega naroda, na kojima su i onako vršene samo promulgacije važnijih zakona. Stim u vezi su i organizacija sudstva i sudskih postupaka stalno dotjerivani. Materijalno-pravni pak propisi iz oblasti građanskog prava u širem smislu (dakle i trgovačkog pa i pomorskog) regulirali su se po utvrđenim osnovnim normama Knjige statuta te su u daljem razvoju kroz običajno pravo i naročito kroz sudsku praksu usmjerivani jednoj određenoj stalnosti u skladu s osnovama ekonomsko-društvenog poretka aristokratske Republike.

Može se nadalje reći, da vjerojatno Republika nije htjela namjerno neke pravne odnose baš u pomorstvu regulirati nekim stalnim i krutim normama, već ih je prepustila radije slobodnom ugova-

gu statuta i posebnu Knjigu običaja (*Liber consuetudinum*). Jedini je izuzetak, kako izgleda, Trst u čijim se Statutima, knj. III. gl. XXXIII. »De consuetudinibus« među ostalim određuje: »sed omnes consuetudines scripte in libro consuetudinum servari debeant, et eis datur plena fides, dummodo non sint contra statuta Tergesti«; »et nulla persona allegare debeat aliquam consuetudinem in iure, que non esset approbata et reperta in scriptis«; »Qui liber consuetudinum remanere debeat in custodia vicedominorum, et quocienscumque aliqua persona voluerit aliquam consuetudinem, tunc vicedominus comunis dictam consuetudinem, manu sua propria scriptam, extractam de libro consuetudinum eidem persone petenti tribuere teneatur«. (Szombathely: Statuti di Trieste del 1350. Trieste 1930. Ed. Cappelli).

ranju stranaka, izričito predviđenim u zakonu. Ta bi tvrdnja našla potkrepu u onom uzusu zakonodavne tehnike, koji češće nalazimo naročito u zborniku *Liber viridis*. Tamo nalazimo naime niz zakona donesenih s vrijednošću za određeni vremenski period (3 ili 5 godina) stime, da se nakon isteka toga roka ponovo preispitaju, pa ili potvrde ili izmijene ili pak ukinu. Možda se kod pomorsko-pravnih odnosa išlo u toj elastičnosti još dalje, pa ih nisu htjeli uopće izričito normirati, da se ne bi sputavao dinamičan razvoj pomorstva s njegovim često promjenljivim uvjetima zakonima, koji se ipak teško mijenjaju, a u težnji, da se pomorstvu da što više zamaha.

Do ove nas tvrdnje dovodi i analiza ekonomskog i društvenog razvoja u Dubrovniku 15. stoljeća. Činjenica je naime, da u to vrijeme vladajuću vlastelu postepeno sve više potiskuje svojim udjelom u oblasti pomorske privrede građanska klasa. Njoj je u interesu što šira sloboda poslovnog djelovanja i stjecanja profita, njenim metodama karakterističnim za svaku početnu fazu kapitalističke ekonomike smetaju sve mjere i ograničenja, koje bi državna vlast donosila, ona ih osjeća kao teret i onda, kad su te mjere u interesu državne zajednice. Sloboda ugovaranja i široko područje običajnog prava predstavljaju za nju svakako najpovoljnije pravno stanje, koje se lako podešava potrebama poslovnog prometa, a ne skučava ju nekim sistemom krutih zakonskih normi. Jednak je tome i interes onoga dijela vlastele, koji također živo sudjeluje u pomorskoj plovidbi i trgovini, a koji u suštini postaje sastavni dio te nove građanske klase, koja se formira, iako u mnogo čemu ostaje još na starim feudalnim pozicijama.²²

Ostali dio vlastele, u krajnjoj liniji odlučujući u pitanjima upravljanja državom, po svojoj konzervativnosti nesklon ikakvim novotarijama u građansko-pravnim odnosima, držeći čvrsto i učvršćujući svoje pozicije vlasti, bio je i kod pomorstva, s tog gledišta državne vlasti, interesiran u prvom redu za pitanja upravna, sudsko-procesualna i pitanja državnih prihoda od pomorstva. Zato je njima i poklanjao gotovo isključivu pažnju u zakonodavstvu Republike.

U daljem razvoju 16. stoljeće predstavlja doba najvećeg uspona i procvata pomorstva Dubrovačke Republike.²³ Vanredno razgranata mreža pomorsko-trgovačkih putova širi se po čitavom Mediteranu i njegovim morima u živoj i unosnoj trgovini s Levantom i preko njege s daljim zemljama Istoka, a isto tako i po atlantskim obalama. Nižu se brojne dubrovačke trg. kolonije po Mediteranu, posebno u Italiji (Ankona, Napulj, Mesina i dr.), koje se tu vrlo uspješno učvršćuju, razvijaju veliku trgovačku aktivnost, pospješujući iz tih centara sve veće učešće dubrovačke trg. mornarice u slobodnoj plovidbi — trgovini među raznim lukama, a ne samo tranzitnu pomorsku trgovinu

²² Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV—XV veku* (»Istoriski glasnik«, br. 1. Beograd 1949) str. 54.

²³ Vidi potanje Tadić, *Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku* (Beograd 1949. Separatni otisak. iz »Istoriskog časopisa«, organa Istoriskog instituta Srp. Akad. nauka, god. I. sv. 1-2, 1948).

kroz Dubrovnik. Kroz lik i kapitalističku snagu dubrovačkih građana, pomorskih poduzetnika i novčara, kao što je Miho Pracatović, koji ulaže velike kapitale i u inostranstvu (Napulj, Rim, Genova) i vrši novčarske poslove s brojnim evropskim privrednim centrima,²⁴ ogleda se snaga tadašnjeg pomorskog Dubrovnika i njegove građanske klase. Šezdesetih godina 16. stoljeća, sa svojih oko 170 brodova od oko 33.000 kola nosivosti i 5.000 članova brodskih posada, ta je mornarica zauzimala značajno mjesto u ondašnjem svjetskom pomorstvu. Svojim učešćem pak, brodovima i ljudima, u španskom pomorstvu, odigrala je i značajnu ulogu u tadanjim političkim i pomorskim zbivanjima na Mediteranu i Atlantiku.²⁵

Taj se uspon u 16. stoljeću pripremao kroz proces ekonomskog razvoja u 15. stoljeću, te se na onu nešto pojačanu aktivnost Republike na polju pomorskog zakonodavstva u drugoj polovici 15. st. nadovezuje niz značajnih pomorskih zakona, zbornika »Liber croceus«, donesenih u 16. stoljeću. Prikazat ćemo ih kronološkim redom:

Na karti 126. zakon od 30. X. 1503., pod naslovom: »Ordo super navigantibus ad loca Saracenorum«, predstavlja zapravo ponavljanje i dopunu (additio) odredbe gl. 1. pag. 18. knjige Reformacija, donesen na temelju bule pape Inocencija VIII. Dubrovniku i na temelju zaključaka tajne sjednice Senata od 16. X. 1501.

Na karti 127. je također dodatni zakon od 29. V. 1504. pod naslovom: »Ordo de scribanis navium«, kojim se dopunjuju zakoni iz Liber croceusa na karti 16. i 72. stime, da su samo brodovi od 70 kara na više dužni imati brodskog pisara.

Na karti 130. od 14. IV. 1505. je »Ordo super oleo conducto Racusium et conducendo per transitum pro navigando illud extra cultum«. Da se suzbiju zloupotrebe onih (»malitie de alcuni«), koji dovoze u Dubrovnik ulje pod izgovorom tranzita, da ne bi platili carinu (na temelju propisa gl. 152. Viridisa), a zatim ga tu prodaju, određuje se ovim, da državni procjenitelji imaju pregledati svo ulje, koje se sada nalazi u Dubrovniku »tanto in pili, quanto in botte, condotti et posti nella citta sotto nome del transito per navigli in levante«. Naplatit će od njega 2%, a vlasnici moraju u roku od 3 mjeseca to ulje izvesti izvan Jadrana, jer će inače za njega platiti punu uobičajenu carinu od 20 folara po staru.

Na karti 134. od 29. X. 1507. je »Ordo super arboratio naviliorum«, kojim se zbog povećanja i prosperiteta dubrov. trg. mornarice koje je nastupilo, kako se kaže u uvodu, ponovno uvodi plaćanje arborkuma u ranijem iznosu, kao što je bio prije odredbe od 8. IV. 1485.

Na karti 135. od 9. VI. 1508. »Ordo super cariseis et aliis pannis ponentis qui conducuntur per mare non intrando in cultum« određuje carinu na tekstilnu robu, koju dubrov. trgovci krcaju izvan Jadrana, na Zapadu ili Siciliji, pa je voze na Levant. Visinu carine odre-

²⁴ Opširno o tome: Tadić, Miho Pracatović-Pracat (Dubrovnik 1933).

²⁵ Vidi: Tadić, Španija i Dubrovnik u 16. veku (Beograd 1932, Posebna izdanja Srp. kralj. akademije, knj. XCIII).

đuje prema mjestu iskrcaja, t. j. za Aleksandriju i Siriju 2%, a luke Turske 5%, a ako dovoze u Dubrovnik 7%.

Na karti 136. od 16. X. 1508. je »Ordo seu declaratio solutionis arboratiis et distinctiones dicte solutionis de navigiis minoribus et maioribus«, u kojem se, pozivom na odredbe Knjige statuta (knj. I. gl. 23) i gore spomenute odredbe na karti 134. Croceusa, ponovno dopunjuje reguliranje plaćanja arboratikuma. Brodovi uzapćeni od gusara ili zadržani od neke strane vlasti ili oružanog broda, oslobađaju se plaćanja arboratikuma za vrijeme trajanja tog uzapćenja ili zadržavanja. Inače se plaćanje utvrđuje prema veličini broda, tako: brodovi od 200-400 stara plaćaju 15 folara na dan, dok su na putovanju do povratka; oni od 400-1000 stara 24 folara, a od 1000 stara na više plaćaju po 1 groš i 6 folara arboratikuma na dan.

Na karti 137. od 27. XI. 1508. »Ordo super appellationibus dependentibus a causis marinaritiae« ustanovljuje prioritet pomorskim sporovima u apelacionom postupku, kao što postoji i u prvostepenom sudskom postupku. Te parnice kao i one inostranaca imaju se raspraviti odmah, bez odlaganja, čim stignu sudu, ne čekajući po nekom redu.

Na karti 151. od 17. III. 1511. pod naslovom: »Ordo marinaritiae« imamo jedan od najznačajnijih pomorskih zakona Republike u 16. stoljeću. S 14 stavaka toga zakona dopunjuju se raniji propisi i pooštravaju sankcije za održavanje reda, stege i poslušnosti, te za izvršavanje dužnosti sa strane članova brodske posade.

U prvom stavku nadopunjuje se odredba 11. gl. VII. knjige Statuta povećavanjem materijalne i dodavanjem fizičke kazne za nauklera ili nekoga od mornara, ako za vrijeme putovanja napuste brod bez odobrenja patrona ili vicepatrona. Za taj slučaj pored novčane kazne u iznosu od 25 perpera predviđene u citiranom statutarnom propisu dodaje se ovim još i kazna od 6 mjeseci zatvora i gubitka pripadajućeg mu dijela vozarine za to putovanje. Ako je pak već nešto primio na račun toga dijela vozarine, ne će se pustiti iz zatvora, dok primljeno ne povрати. Patron broda imade nadalje ovlast, da na mjesto odbjeglog unajmi u službu nekoga drugoga, sve na trošak prekršitelja. Polovica kazne iz ovog stavka ide u državnu blagajnu, a druga polovica brodu i ostalim mornarima toga broda. Dopuštenje za napuštanje broda mora biti dato pismeno od patrona, vicepatrona ili brodskog pisara, ili pak javnom ispravom.

U drugom stavku ponavlja se odredba XXII. glave iste VII. knjige Statuta (»De termino marinariorum qui complet non finito viaggio«), da naukler i mornari moraju ostati na brodu do završenog putovanja, bez obzira na istek ugovorenog roka službe. Dodaje se, da to vrijedi jednako, ako je njihov odnos »a salario« kao i »a parte«. Putovanje se pak smatra završenim, kada se brod povratio u Dubrovnik. Ako je luka iskrcaja robe neka druga, a ne Dubrovnik, i onda opet, kad se brod po iskrcaju vrati u Dubrovnik.

Treći stavak podvostručuje kaznu mladiću ili brodskom sluzi (»fante overo il marinaio condotto«), koji pobjegne s broda, prema

onoj, koju je propisivala gl. XXI. iste VII. knjige Statuta («De conducto qui fugit«).

Četvrti stavak dopunjuje XXVI. glavu VII. knjige Statuta («De discordia super numero partium patronum et marinarios«). Određuje, da, ako patron broda umre, mornari moraju nastaviti putovanje do njegova završetka, pod prijetnjom kazne od 50 perpera za svakog prekršioca i 2 mjeseca zatvora, te gubitka plaće, odnosno udjela od tog putovanja. Polovica novčane kazne ide državnoj blagajni, a druga polovica brodu i ostalim mornarima. Oni mornari, koji dovrše putovanje, ako su ugovoreni na udio («a parte«), primaju ga kao da je patron živ, a onima ugovorenim na plaću («al salario«) isplaćuje se od patronove imovine na tom brodu.

U petom stavku, bez poziva na neke ranije propise, određuje se, da mornaru, ako se razboli pa se zbog toga mora iskrcati i prekinuti putovanje, pripada njegov udio od toga putovanja. Ako pak brod prije njegova povratka u Dubrovnik poduzme drugo putovanje, onda mu od toga drugoga putovanja ne pripada nikakav udio. Ako bi se taj mornar htio pridružiti tom drugom putovanju, patron ga mora primiti, ukoliko nije što drugo među njima dogovoreno.

Šesti stavak određuje, da mornar mora nakon sklopljenog ugovora o službi s patronom položiti zakletvu, da će biti vjeran i iskren u svakom poslu, te od toga časa ne smije nikuda otići bez dopuštenja patrona ili vicepatrona, niti raskinuti ugovor pod prijetnjom kazne od 50 perpera i 2 mjeseca zatvora, ako brod nije na putovanju. Ako je pak brod na putovanju, onda potpada pod kazne iz prvog stavka ovog zakona za napuštanje broda. Ugovor između patrona i mornara smatra se sklopljenim, kada jedan drugome daju vjeru stiskom ruku («con la palma della mano«). Ako nema nekog drugog svjedočanstva, za dokaz toga ugovora vjerovat će se patronu uz zakletvu. Zatim se specificiraju 3 slučaja, kada mornar može ipak nekažnjeno da se odvoji i napusti brod, bilo za vrijeme putovanja, bilo za boravka u domovini, a to su: 1. ako postaje patron nekog broda; 2. ako postaje naukler na nekom brodu i 3. ako odlazi s broda s dopuštanjem patrona.

Sedmi stavak određuje, da je svaki mornar dužan krcati i izbaviti sovrnju (balast), zatim krcati i iskrcavati svaki teret, u luci i izvan nje, gdje god to bude potrebno, u domovini i inostranstvu.

Osmi stavak mu nadalje određuje, da je isto tako dužan po nalogu patrona slagati i preslagivati teret.

Deveti mu stavak zatim propisuje dužnost, da vozi s broda na kraj i obrnuto trgovce i putnike; da sudjeluje pri teglenju broda, pri polaganju na bok ili istezanju na kraj, kad god to bude potrebno, pa patron ili vicepatron to zatraži. Isto je tako dužan vršiti i sve ostale službe i poslove na brodu i u vezi s brodom, bez ikakvog protivljenja, pod prijetnjom kazne od 2 mjeseca zatvora, kad se brod nalazi u domovini. Ako se pak brod nalazi u inostranstvu, kazna iznosi 50 perpera i 6 mjeseci zatvora i podmirivanje svih troškova, koje je imao patron radi uzimanja drugoga u službu na mjesto prestupnika. Dodaje

se k tome, da pri polaganju broda na bok ili njegovu izvlačenju na kraj, ako se to vrši u domovini, mornari, koji u tome pomažu, imaju pravo na naknadu (napojnicu, »spesa della bocca«) od broda.

Deseti stavak određuje, da su mornari dužni slušati patrona, vicepatrona i nauklera, a naukler isto tako patrona i vicepatrona, pod prijetnjom kazne od 50 perpera i 6 mjeseci zatvora. Pored toga patron se ovlašćuje da potjera svakog neposlušnika bez ikakve plaće i naknade od vozarine ili robe. Pod prijetnjom istih kazni ne smije naukler niti itko od mornara da se svuče i legne, osim kad je brod u luci ili u teglenju.

Jedanaesti stavak propisuje, da se mornar, ako ukrade nešto od tereta ili bilo koju stvar, kažnjava gubitkom plaće odnosno udjela, sa 6 mjeseci zatvora i obavezu da povрати ukradeno. Ako se radi o krupnijoj krađi, zbog koje bi krivac zasluživao smrtnu kaznu ili odsijecanje uda, potpada pod krivične propise Dubrovačke Republike.

Dvanaesti stavak predviđa slučajeve, kada mornar zapodjene svađu s patronom ili mu se obraća prijetecim i uvredljivim riječima. U tom se slučaju kažnjava s 2 mjeseca zatvora. Ako je povreda učinjena oružjem ili uz krvnu ozljedu, krivac se kažnjava gubitkom sve svoje robe, koja se nalazi na brodu i gubitkom udjela od toga putovanja. Polovica te kazne ide drž. blagajni, a druga polovica patronu i ostalim mornarima. Pored toga okrivljeni će biti suđen po krivičnim propisima Republike, te ga stoga ostali mornari moraju vezati i po povratku u Dubrovnik predati državnim vlastima, pod prijetnjom kazne od 6 mjeseci zatvora. Isto vrijedi i za slučaj, ako među mornarima dođe do ubistva ili krvoprolića.

Trinaesti stavak propisuje, da mornari moraju za vrijeme putovanja, u bilo kojem kraju svijeta, kad god zatreba, po zapovjedi patrona, vicepatrona, nauklera ili brodske pisara, boriti se vjerno i efikasno za obranu broda i tereta od svih opasnosti i napada, pod prijetnjom kazne gubitka udjela od toga putovanja i konfiskacije svih njihovih dobara, koja se nalaze u Dubrovačkoj Republici, kao dobara pobunjenika, te uz to, ako dopadnu u ruke vlastima Republike, da budu osuđeni na godinu dana zatvora u jednom od ona tri zatvora »di pelago« sa zatvorenim vratima.

Konačno stavak četrnaesti određuje, da je patron dužan kad razrješava — otpušta mornara, razjasniti mu razlog toga otpusta i namiriti ga za ono, što je odslužio, ako nije otpušten zbog nekog propusta. O tom otpustu odlučuje patron po svom nahodenju.

Iz čitava teksta tog zakona od 17. III. 1511.²⁶ vidi se, da on zaista predstavlja jedan »Pomorski red«, kako mu to i sam naslov kaže. Znatno povećana djelatnost dubrovačke trgovačke mornarice, a uporedo stim i pojačana jagma za profitima pomorske trgovine, dovela je do učestalih sukoba i sporova brodovlasnika i patrona s brodskom posadom. Da bi suzbila te svakidanje sporove (»per oviare alli scan-

²⁶ Tekst donosi Gelcich, n. d. str. 81—85., ali po običaju sa mnogo grješaka, ispuštenih riječi, a i čitavih rečenica.

dali li quali seguivano alla giornata nelle navi») i osigurala uspješno izvršavanje svakog plovidbenog pothvata, kao i imovinu brodovlasnika i trgovaca, dubrovačka je vlada tim zakonom čvrsto stegla posadu na poslušnost, uz sankcije pooštrenih i teških kazni. Očito je jedna od glavnih namjera tog zakona, da se točnim preciziranjem mornarskih dužnosti osiguraju brodovlasnici i trgovci od pokušaja mornara da traže posebnu naplatu za vršenje nekih poslova. Ne može se dakle reći da su bili »vrlo retki neki ozbiljniji sukobi između kapetana i brodske posade u tadašnjem dubrovačkom pomorstvu.²⁷ Kako se vidi iz samog uvoda ovog zakona, tih je sukoba bilo mnogo, pa je baš zbog toga i donesen ovaj dosta detaljan zakon s teškim sankcijama. Te su sankcije teške naročito u materijalnom pogledu, pogotovo ako uzmemo u obzir, da su »plate brodske posade u 16. veku bile veoma niske i one nikako nisu bile dovoljne za izdržavanje njihovih porodica, koje su ostajale kod kuće.«²⁸ Treba pak voditi računa o tome, da je mornare presuđivao i kažnjavao patron broda po ovom zakonu, i to na licu mjesta, t. j. na brodu, pa je onda razumljivo, zašto ti sukobi nisu ostavili tragova u sudskim spisima, odn. knjigama dubrovačkog krivičnog suda (»iudices causarum criminalium«).²⁹

Nastavljajući pregled dubrovačkog zakonodavstva iz oblasti pomorstva u 16. stoljeću, nalazimo na karti 159. od 4. XII. 1514. »Ordene per corretione delli ordeni sopra le vendite del fontico, et presertim del ordene posto in libro giallo a car. XCIII, sotto il di XI di feb.«. Njima se regulira prodaja žita, pa se među ostalim određuje, da trgovci i patroni brodova, koji dovoze žitarice u Dubrovnik, mogu ih prodavati brodovima u luci, kao i u gradu, i izvan Fontika, čiji prodavači nemaju od toga nikakve provizije, jer im provizija pripada samo od onoga, što se preko njih prodaje.

Na karti 163. od 14. VII. 1516. nalazi se »Ordo navigiorum et aliorum lignorum maritimum quod non possint fieri ad Zaptat«, kojim se zabranjuje izrada svih vrsta brodova na brodogradilištu u Cavtatu. Na radovima, koji su u toku, mogu ubuduće raditi ukupno samo 2 drvodjelca i 2 kalafata. Ako bude potrebno u Cavtatu vršiti neke popravke na brodaricama (brodicama za trajekt, »grippe de tragetto overo Zachor«),³⁰ na tom poslu mogu raditi ukupno samo 2 kalafata. Zabranjuje se domaćim i stranim brodovima da ubuduće vrše bilo kakve gradnje ili popravke u Cavtatu.

Na karti 168. od 30. V. 1520. »Ordo super navigiis in Zaptat conzandis«, žalili su se patroni cavtatskih brodova u povodu navedenog zakona od 14. VII. 1516., da radi popravka svojih brodova moraju ići čak u Korčulu ili Kotor, pa se navedeni zakon mijenja time,

²⁷ Tadić, Organizacija dubrovačkog pomorstva..., str. 22.

²⁸ Ibid, str. 26.

²⁹ Zaključivanja, na temelju djelomične arhivske građe, o nekom »skladnom« klasnom miru i odnosima između trgovačkog kapitala i najamnih radnika u tadašnjoj dubrovačkoj pomorskoj privredi iz osnova su pogrešna.

³⁰ Čahor ili možda cahor. Vidi: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije, dio I. str. 880 pod riječi »čahor«.

što im se dopušta, da mogu po jednu navu ili grip u Cavtatu popravljati. Na tim radovima mogu raditi samo po 2 drvodjelca i 2 kalafata stime, da se moraju ti drvodjelci i kalafati odmah ukloniti s posla ako neki Turci budu prolazili kroz Cavtat, sve dok ne prođu. Očito je zbog raznih zahtjeva Turaka bila ograničena ova brodograđevna djelatnost u Cavtatu.

Na karti 171. od 29. II. 1514. je »Ordine per l'oglio condotto per transito a Ragusa«. U vezi s odredbom na karti 130. od 14. IV. 1505. a da bi grad bio uvijek snabdjeven dovoljnim količinama ulja, određuje se, da svatko može dovesti u Dubrovnik ulja i tu ga deponirati radi daljnjeg izvoza u mjesta Jadranskog mora ili izvan Jadrana, plativši 2% za tranzit. Rok za tranzit određuje se na 2 godine. Ono što se izvozi, plaća i »havariju sv. Vlaha« pored spomenuta 2%, kao što se plaća i za tekstil u prometu s Levantom, prema rješenju Senata od 20. XI. 1523.

Na karti 187. od 14. XII. 1535. je »Ordo marinarietie«, koji predstavlja drugi najvažniji pomorski zakon Dubrovnika u 16. stoljeću.³¹

U uvodu i prvom stavku toga zakona ističe se potreba novog uređenja u dubrovačkom pomorstvu i stvaranja bolje organizacije. (»Per rassetare l'arte della marinarezza nostra, e darli qualche miglior forma et esser«). Konstatira se, kako je zakonom na karti 68. Croceusa određeno, da se svake godine biraju po 3 drž. funkcionera, koji imaju pregledavati na polasku i povratku brodove, da li su snabdjeveni propisanom opremom i da li nisu prekrčani. Međutim se isto tako ustanovljuje, da se taj zakon »per desuetudine« ne primjenjuje i ne poštuje. Zato državni zastupnici (»provveditori della terra«) predlažu, da se odsada svake godine biraju u Velom vijeću po 5 drž. funkcionera, čija će biti dužnost da upravljaju po ovom zakonu čitavim dubrovačkim pomorstvom, a naročito da preko stručnjaka vode nadzor o poštivanju propisa o dopuštenom opterećenju brodova.

Zatim se u drugom stavku ovoга zakona, daje ovlast spomenutom novom državnom organu — Petorice za poslove pomorstva (»officiales quinque artis marinarietie«) da istražuju, rješavaju i presuđuju sve sporove iz pomorskih odnosa (»per cagione della marinarizza«), ali ne i drugih odnosa, koji nastanu među patronom, brodskim oficirima i mornarima. Spomenute stranke mogu doći, kad god se pojavi takav spor, pred taj novoosnovani Pomorski sud tražeći presudu.

U trećem se stavku nadalje propisuje, da taj Pomorski sud rješava i sve sporove o vozarini (navlu), kako između trgovaca i patrona, tako i one između dioničara plovidbenog pothvata i patrona, rješava-

³¹ Tekst kod Gelcicha, n. d. str. 85—88. no i opet s mnogo grješaka. Na str. 86. u stavku IV. iza prvog pasusa, koji svršava riječima »et cosi remanghi ferma«, ispušten je jedan cijeli pasus, koji glasi:

»Item che li detti officiali per suo salario debbiano haver duoi per cento per le sententie quali pronunciaranno secondo che hanno li Sig. Consoli delle cause civili et de piu la terza parte delle pene quali scoderanno secondo li ordeni nostri et delle due altre parti una debbia esser del Commone nostro e l'altra del accusatore per il quale si trovava la verita«.

jući te sporove presudom («per sentenza») po svom najboljem nahođenju («secondo che a essi meglio parera»).

Četvrti stavak dalje određuje, da spomenute stranke u sporu (patron, oficiri, mornari, dioničari i trgovci) mogu protiv te presude Pomorskog suda uložiti apelaciju, u roku od 3 dana. Apelacije rješavaju, po propisima dubrov. sudskog postupka, Kolegij sudaca za civilne sporove ili Senat, a imaju vremenski prioritet pred drugim parnicama, kako se brodovi i mornari ne bi morali zadržavati, već da mogu odmah dobiti presudu i nastaviti svoje putovanje. Ako se protiv presude Pomorskog suda ne uloži apelacija u spomenutom roku od 3 dana, ona ostaje pravosnažna. Suci Pomorskog suda primaju na ime plaće 2% od vrijednosti izrečenih presuda, kao što to primaju i Suci za civilne sporove («Consules causarum civilium»), a uz to i jednu trećinu od kazni, koje utjeraju, dok druga trećina ide drž. blagajni, a treća prijavitelju, preko kojega je utvrđena istina.³²

Nakon tih odredaba o organizaciji i kompetencijama u pomorskom sudovanju, donosi ovaj »Ordo marinarietie« od 14. XII. 1535. još niz odredaba, kojima se dopunjuju razni raniji propisi dubrovačkog pomorskog zakonodavstva, tako:

Nijedan patron dubrovačkog broda, koji dolazi u Dubrovnik iz bilo kojega putovanja, s bilo kakvom robom, koja podloži plaćanju carine, ne smije s tom robom pristati nigdje na dubrovačkom teritoriju, nego ravno doći u Dubrovnik i prijaviti se carinicima radi carinskog postupka. U slučaju prekršaja patron se kažnjava sa 100 dukata, naukler sa 30, a svaki mornar sa po 10 dukata kazne. Pored toga kaznit će se svi ili pojedini od njih i drugim kaznama, koje bude odredio Senat. Prijašnji propisi o barkama nosivosti od 30 kara na više, koje dovoze u Dubrovnik živežne namirnice, ostaju na snazi.

Patron, naukler i mornari na brodovima nosivosti od 100 kara na više, ako su dubrovački podanici, a žele da se sa svojim obiteljima nastane u Dubrovniku, imaju povlasticu, da mogu kod svakog putovanja izvesti i dovesti u Dubrovnik određenu količinu robe bez naplate carine i to: patron u vrijednosti od 100 dukata, naukler 30 dukata, a mornari robe u vrijednosti od po 20 dukata svaki. Kod izvoza se podrazumijeva roba, koju ovlaštenik nabavi izvan grada. Povlastica vrijedi 15 godina, računajući od dana, kada se dotični naseli u Dubrovniku sa svojom obitelji, a stječe je pod uvjetom, da mu je pomorstvo jedino zanimanje («non possano esercitare altro officio che l'arte marinarezza»), i traje samo dotle, dok se on bavi tim zanimanjem.

Nijedan dubrovački građanin ne smije izgraditi brod nosivosti od 100 kara na više nekom patronu, koji nema svoje stambene kuće u Dubrovniku, ili tu ne stanuje sa svojom obitelji. Nadalje oni patroni, koji stanuju u Dubrovniku, pa budu htjeli graditi brod te nosivosti, mogu dobiti 300 dukata državnog zajma za tu gradnju, na

³² Još nešto poblize o pomorskom sudstvu u Dubrovniku 16. stoljeća vidi u našoj radnji »Iz historije pomorskog sudstva u starom Dubrovniku« u zborniku »Dubrovačko pomorstvo« (Dubrovnik 1952) str. 333-349.

mjesto prije uobičajenih 200 dukata, a oni, koji su dobijali 100, mogu ubuduće dobivati 150 dukata zajma, sve uz uobičajeno jamstvo. Oni patroni, koji ne će da stanuju u Dubrovniku, iako imaju u gradu stambenu kuću, mogu također dobiti uobičajeni zajam. Pod taj zakon ne potpadaju oni brodovi, čija je gradnja već započeta u vrijeme potvrde ovog zakona.

Patron svakog broda nosivosti od 100 kara na više dužan je povesti na putovanje uvijek i brodskog pisara iz redova dubrovačke vlastele, davši mu sve povlastice i plaćanja, koja propisuju dubrovački zakoni, i besplatnu hranu. Taj pisar je oslobođen svih nameta u vezi sa tom službom na brodu i izvan njega. Jedina mu je dužnost na brodu, da drži u redu brodske račune. Ako patron ne može da nađe vlastelina, koji bi htio doći na njegov brod za pisara, mora to prijaviti rektoru i Malom vijeću. Ako mu Malo vijeće ne nađe pisara — vlastelina, onda može patron sam, da ga izabere iz redova pučana. Za prekršaj ovih propisa patron se kažnjava sa 50 dukata, odnosno većom ili manjom kaznom od toga, po nahodjenju Senata.

Pošto mnogi mornari običavaju uzimati zajmove od svog patrona, pa zatim pobjegnu na drugi brod, određuje se kazna od 100 dukata za svakog patrona, koji primi na svoj brod mornara odbjelog sa drugog broda. Po završetku pak putovanja mogu mornari slobodno, po svojoj volji, odlaziti na druge brodove, u službu kod drugih patrona.

Konačno, na kraju ovoга zakona prihvaćen je prijedlog državnih zastupnika, da se radi uklanjanja mogućih sporova između dioničara i patrona, dopune i razjasne odredbe 14. glave VII. knjige Statuta (*»De patronis volentibus vendere navem suam«*), i to na ovaj način: kad god se patron nekog već izgrađenog broda ili broda, koji će se tek izgraditi, ne pridržava ugovorenih uglavaka s dioničarima, djelomično ili u potpunosti, pa presudom Pomorskog suda bude to utvrđeno, ovlaštteni su dioničari, koji imaju većinu karata vlasnosti broda, da po svom nahodjenju prodaju taj brod na javnoj dražbi, bez obzira na patrona (*»libera dal patronato«*). Svaki karatist dobija svoj dio iz utržene cijene. Protiv te presude Pomorskog suda patron može uložiti apelaciju Senatu, koji ju mora riješiti svom mogućom hitnošću.

Donošenje tog *»Ordo marinaritie«* od 14. XII. 1535. pokrenuto je u Senatu 9. X. 1534., kad je povjereno državnim zastupnicima (*»D. Provisoribus civitatis«*) da izrade prijedlog zakona *»super facto marinaritie«*, te ga podnesu Senatu.³³ Diskusija o tom prijedlogu započela je 18. I. 1535., kad je zaključeno, da se on odmah ne prihvati u cjelini, već da se usvaja član po član, te se nastavila kroz više sjednica Senata sve do 11. XII. 1535.³⁴ Iz knjige senatskih zaključaka ne vidi se nažalost, kako je glasio prijašnji tekst korigiranih članova zakonskog prijedloga, ali se može razabrati, da se glavna diskusija vodila o kompetencijama i organizaciji Pomorskog suda, o plaći sudaca i o grani-

³³ Consilium Rogatorum, sv. 42. str. 84.

³⁴ Ibidem, str. 202—202', 235', 236', 237.

cama one povlastice dubrovačkim pomorcima, da mogu brodom uvoziti i izvoziti određenu količinu robe bez plaćanja carine.

Zanimljive su u tom zakonu one odredbe iz njegova drugog dijela, gdje se ponavljaju i dopunjuju stariji pomorski propisi, te koji čine cjelinu s onim »Ordo marinariie« iz god. 1511. (karta 151. Croceusa). One nam pokazuju, kako su i u čemu modernizirani stariji statutarni propisi prema potrebama i uvjetima uspona i procvata dubrovačkog pomorstva u 16. stoljeću. Karakteristično je svakako ono ponavljanje stare zabrane brodovima, da iskrcajavu bilo što na dubrov. teritoriju, posebno na dubrov. otocima, osim u Dubrovniku, uz neobično visoke novčane kazne, jer pokazuje sigurno učestalo kršenje starih zakona zbog jagme za maksimalnim dobitkom iz pomorske trgovine, pa i na štetu državnih prihoda, a s druge strane borbu dubrovačke vlastele, da temeljito osiguraju svoje državne prihode od pomorstva i pomorske trgovine.³⁵ Onim pak povlasticama dubrovačkim pomorcima za izvoz i uvoz robe bez carine, zatim o gradnji brodova preko 100 kara, kao i o zajmovima za gradnju brodova, sve uz uvjet stanovanja sa svojom obitelji u svojoj kući u Dubrovniku, mislimo da se htio forsirati proces koncentracije pomorske djelatnosti u samom gradu Dubrovniku, a to sigurno, pored ostalog, i radi što efikasnije kontrole nad tim pomorstvom i ubiranju državnih prihoda od njega. Uz činjenicu, da su glavni nosioci toga pomorstva pučanske obitelji s dubrovačkih otoka (Lopud, Šipan) te da se kroz tadašnju dubrovačku pom. trg. ekspanziju po Mediteranu pretežno poslovanje vrši iz trg. kolonija u inostranstvu (i opet pretežno u prometu među stranim lukama), čini nam se, da je ova mjera razumljiva.

Isto vrijedi i za ono ponavljanje propisa o dužnosti brodova, da imaju brodske pisare iz redova vlastele. Sigurno je, da su i tu materijalni interesi vlastele i kontrola nad pomorskim poslovanjem bili odlučan faktor i pobuda zakonodavcu. Propis pak o mornarima, koji zaduženi kod jednog patrona prebjegavaju drugome, rječito nam govori o materijalnom položaju mornara, i s druge strane, o brizi za zaštitu imovine brodovlasnika i patrona.

Posljednji pasus toga zakona neobično je zanimljiv u prvom redu stoga, što dopunom starog statutarnog propisa (14. glava VII. knjige Statuta) rješava interesantno pomorsko-pravno pitanje iz okvira odnosa patrona s brodovlasnicima. No značajan je i po tome, što iz njega razabiremo, da su očito bili učestali sporovi među njima, jer su patroni kršili ugovorene pogodbe. Čini se, da se radilo o pojavi širih raz-

³⁵ Govoreći o oporezovanju dubrovačkog pomorstva i o državnim prihodima, Tadić (Organizacija dubrov. pomorstva str. 32-36) uzima u obzir samo poreze i takse kao što su: arboratik, taksa za gradnje brodova, kod prodaje brodova, od kazni, i sl. Međutim za potpunu procjenu državnih prihoda od pomorstva treba uzeti u obzir i značajne stavke carina na robu u pomorskoj trgovini, i to čak i na onu, koja nije ni u tranzitu prolazila Dubrovnikom, već je prevožena za račun dubrovačkih trgovaca među raznim stranim lukama. Mislimo, da se tek tako može dobiti cjelovita slika efekta dubrovačkog pomorstva za državnu blagajnu, kao i procjena dobiti same dubrovačke trgovačke mornarice.

mjera, dok se osjetila potreba zakonskog reguliranja u vrijeme, kad su zakoni baš o takvoj i sličnim materijama pomorskog prava tako rijetki. To nam govori, da se ne može prihvatiti mišljenje, koje pokušava idealizirati lik dubrovačkih pom. kapetana 16. stoljeća.³⁶ Oni su nastojali, kao i brodovlasnici, da iz svog posla izvuku maksimalne koristi, a na štetu i posade, i brodovlasnika i države.³⁷ To je bila slika kapitalističke pomorske poduzetnosti svuda, pa je tako evo dokumentirana, i za ovo vrijeme, i u Dubrovniku.

U prvom dijelu ovog »Ordo marinaritiae« iz god. 1535. data je, kako smo već prikazali, novom državnom organu »Petorice za poslove pomorstva« i sudska funkcija, raspravljanja i presuđivanja svih isključivo pomorskih sporova, od kojih se posebno i izričito spominju oni o navlu. Svi su ti sporovi dakle izuzeti iz nadležnosti redovnog građanskog suda (»Consules causarum civilium«), i predani su tom specijalnom pomorskom sudu. Razlog je sigurno u tome, što je broj tih sporova porastao uporedo s velikim intenzitetom tadašnjeg dubrovačkog pomorstva, a život je tražio brzo, efikasno i stručno rješavanje tih sporova. Tu svoju sudsku funkciju vršila su spomenuta »Petorica za poslove pomorstva« do god. 1540.³⁸

Zakonom od 17. III. 1540. pod naslovom »Ordo revocationis officialium marinarize« (na karti 193. Croceusa),³⁹ izmjenjen je taj zakon od 1535. god. tako, da je ukinut organ »Petorice«, a sudska funkcija u pomorskim sporovima vraćena u kompetenciju redovnog građanskog suda. Kao razlog se navodi, da to posebno pomorsko sudovanje nije donijelo očekivane koristi pomorstvu, već štete. Sud naime nije redovno zasjedao, ni ekspeditivno rješavao parnice, pa je nanio mnogo štete zainteresiranim strankama. Ostale odredbe tog »Ordo marinaritiae« iz god. 1535. ostavljene su u kreposti. Vjerojatno je točno naveden glavni vanjski razlog raspuštanja posebnog Pomorskog suda. Što je pak uzrokovalo neuredno poslovanje njegovo, za sada je teško sa sigurnošću reći, jer ekonomsko-društveni odnosi i razvoj Dubrovnika u 16. stoljeću nisu još proučeni ni osvijetljeni. Moglo bi se reći, da su na to djelovali: nemarnost vlastele prema urednom vršenju državnih funkcija; njihova materijalna nezainteresiranost za tu službu, te konačno i frakcijske borbe među vlastelom.⁴⁰ Čini nam se me-

³⁶ »Skoro nije ni dolazilo do sporova između njih i brodovlasnika« »Zato dubrovački kapetani XVI. veka daju sliku sposobnih, urednih, čestitih i preduzimljivih pomoraca« (Tadić, Organizacija dubrov. pomorstva str. 22). O njihovoj sposobnosti nitko ne sumnja. Nema međutim ni naučne ni patriotske potrebe, da se u drugom njihov lik idealizira.

³⁷ Kako su se odnosili prema nekim državnim potrebama i naređenjima vidi: Tadić, Organizacija dubrov. pomorstva str. 22., svršetak prvog pasusa.

³⁸ Njihove presude u pomorskim stvarima sadržane su u posebnoj knjizi serije XXIV. »Sentenze di cancellaria«, Drž. arhiva u Dubrovniku, sv. 101. (za god. 1536), u kojoj su sve presude donošene u periodu od 26. I. 1536. do 17. XII. 1539.

³⁹ Gelcich, n. d. str. 88—89.

⁴⁰ Vidi na pr. razmjerno veliki broj glasova »protiv« za kandidate pri godišnjim izborima ove »Petorice za poslove pomorstva« (Consilium Maius, Drž. arhiva u Dubrovniku, sv. 21. str. 68, 70—71', 111', 118, 143, 178'), što je sigurno odraz tih frakcijskih borba.

đutim, da je možda glavna oštrica borbe za ukidanje ovog pomorskog državnog organa bila uperena protiv onog njegova ovlaštenja, da nadzire ono zakonom određeno i dopušteno opterećivanje brodova. Opća je pojava u tadašnjem pomorskom svijetu, da patroni i trgovci nakrcavaju brodove preko mjere, kako bi najmaksimalnije iskoristili svako putovanje, prevezli što više robe i postigli najveću moguću zaradu. Zbog tog prekomjernog opterećivanja dolazilo je kod nevremena do čestih nesreća, šteta i havarija, odnosno kod napada gusara nije se mogao efikasno braniti brod ni upotrebiti brodska artiljerija zbog pretrpanosti palubnog prostora. Stoga su protiv takvih spekulativnih tendencija, kao i protiv kontrabanda, usmjereni glavni napor državnih vlasti u svim pomorskim zemljama, jer kontraband neposredno, a ono prvo posredno, ugrožava znatne državne prihode od pomorstva.⁴¹ Nije isključeno, da je u Dubrovniku uspjele interesentima pomorske trgovine ukloniti tu kontrolu države spomenutim ukidanjem organa »*Quinque officialium artis marinaritiae*«, jer se nikako ne vidi, tko je nakon ukidanja toga organa vršio nadzor nad opterećivanjem brodova, ni da li se o tome uopće više vodilo računa.

Slijedeći zakon iz oblasti pomorstva, kojega nalazimo u zborniku *Croceus* je onaj na karti 201. pod naslovom: »*Providimentum super gabella arboracii ecclesiae S. Marie*«. Tu se u uvodu ponovo ističu brojni sporovi (»molte liti«), koji su nastajali između patrona raznih brodova i zakupnika arboratikuma, koji se plaća stolnoj crkvi, pa se na prijedlog, drž. zastupnika određuje: svaki brod (»*qualsivoglia nave, galeone, et qualunque altro inferiore vascello*«) po završetku jednog putovanja u nekom stranom mjestu, a ne u Dubrovniku, isplativši mornare, dužan je odmah na zahtjev zakupnika arboratikuma stolne crkve ili njegova punomoćnika, da plati bez pogovora dužni arboratikum za to dovršeno putovanje. Ako zakupnik nije zatražio isplatu, a brod na novom putovanju doživi nesreću, tada se patron oslobađa naknadne isplate arboratikuma za ono prvo putovanje, »jer pravednost ne dopušta, da on snosi rizik za novac, koji nemarnošću zakupnika nije na vrijeme naplaćen«. Jedino ako je zakupnik zatražio isplatu, a patron odbio da isplati, i to oboje bude utvrđeno, onda rizik za neisplaćeni iznos arboratikuma snosi patron broda.

Zatim imamo na karti 213. »*Providimentum super regimine massariorum Comunis*«, koji pored ostalog određuje i postupak obračuna s brodom, koji je za račun države dovezao žito u Dubrovnik.

Zakon od 5. III. 1568. na karti 224. pod naslovom: »*Ordo super assecurationibus*« predstavlja treći najvažniji pomorski zakon Republike u 16. stoljeću. Snažan uspon pomorske plovidbe i trgovine ne-

⁴¹ Vidi na pr. za Veneciju odredbe mletačkog Senata od: 19. IV. 1514., 12. VII. 1527., 8. VI. 1569., 4. XI. 1589., 14. VII. 1590. i 18. VI. 1598., uz pozivanje i na neke starije propise iz 14. i 15. stoljeća, a koji opetovano zabranjuju kontraband i prekrcavanje brodova, odnosno specificiraju, koju robu i uolikoj količini se može krcati na palubi (»*Parti prese nell'Ecc. Cons. de Pregadi*«, štampano. U Arhivu Histijskog instituta Jug. akademije u Zagrebu, pod signaturom XIV-54).

obično je razvio i posao pomorskog osiguranja, angažirao u tom rentabilnom poslu znatne kapitale, povećavao profite iz pomorstva,⁴² pa je i u taj pravni institut, poznat u Dubrovniku već u 14. stoljeću,⁴³ konačno zahvatilo i dubrovačko zakonodavstvo. Sve dotada ono je bilo u potpunoj domeni običajnog prava, a tek spomenute 1568. godine donosi se u Dubrovniku uopće prvi zakon o toj materiji pomorskog osiguranja, normirajući je na ovaj način:

U Senatu će se svake tri godine⁴⁴ birati po 5 državnih funkcionera, čija je dužnost, da po svom nahodenju i ocjeni određuju i ograničuju visinu premije svih osiguranja, koja će se ubuduće vršiti, za putovanja svih brodova bez obzira na njihovu vrstu i nosivost.⁴⁵ Pri tom određivanju moraju voditi računa o vremenu, mjestu, brodovima, godišnjoj dobi, kao i drugim potrebnim okolnostima. Ugovore o osiguranju mogu sastavljati samo dubrovački notari i kancelari, a onima sastavljenim od drugih osoba ne će se priznavati nikakva vrijednost, niti će se na temelju njih moći postavljati bilo kakav pravni zahtjev na sudu. Zapisujući ugovore notari, odn. kancelari moraju točno zabilježiti ugovorenu visinu premije osiguranja.

Da bi se osigurao kontinuitet djelovanja tog državnog organa »Petorice« za poslove pomorskog osiguranja, dužan je rektor da mjesec dana prije isteka trogodišnjeg roka starih predloži izbor novih članova toga organa time, da se stari ne razrješuju dužnosti prije izbora njihovih nasljednika. Na ime plaće moraju im osiguranici davati 1°/₁₀₀ od osigurane vrijednosti.

Pretposljednja dva stavka ovoга zakona govore o sudskom postupku u sporovima oko osiguranja. Najprije se konstatira, kako se događalo u slučajevima, kad su osiguravatelji morali isplatiti osiguranicima prema svojoj obavezi, da su odugovlačili s tom isplatom razvlačeći stvar raznim načinima (»lo menano in longo, e non li vogliano pagare quel tanto che sono tenuti per il risico loro havuto«). Iz toga razabiramo, da su osiguranici bili oštećivani, jer im pripadajući novac nije bio isplaćivan, da bi ga mogli odmah dalje angažirati i obrtati u trgovini i prometu, a osiguravatelji su tim novcem, ne isplaćujući ga na vrijeme, radili i zarađivali za sebe. Da bi uklonila sporove, potakla što življu pomorsku trgovinu, a time i veće državne prihode od nje, državna vlast ovim zakonom određuje, da se osiguranicima ima pružiti dobro i ekspeditivno sudovanje postupajući protiv osiguravatelja

⁴² Potanje: Tadić, Organizacija dubrov. pomorstva ... str. 36—39.

⁴³ Ibidem, str. 36.; Brajković, n. d. str. 212. O razvoju pomorskog osiguranja u drugim zemljama i njihovom pravnom reguliranju, pa i u 16. st. vidi: Brunetti, Diritto marittimo privato italiano, Vol. I. (Torino 1929) str. 202. i slijed.; F. Rocco, L'Assicurazione marittima ... (Napoli, 1935) str. 1—10, 235—247.

⁴⁴ Kod Tadića: Organizacija ... str. 36. grješkom »svake godine« mjesto »Svake 3 godine«. Tekst zakona donosi Brajković, n. d. str. 265—267., ali s grješkom god. 1562. mjesto 1568.

⁴⁵ ... »di statuir e limitar il prezzo a tutte le sicurtà, che di qui inanzi si farano del viaggio sopra qualsivoglia nave, naviglio e vasello di qualunque sorte e portata, e quelli essendo ad giudizio loro parerà meritare le dette sicurtà«.

i njihove imovine, te da osiguranicima bude odmah isplaćeno ono, što im pripada. Ako se osiguravatelj pak osjeća oštećenim, može pokrenuti postupak protiv osiguranika, te će mu ovaj po presudjenju morati naknaditi utvrđenu štetu, uz 20% kamata. Nadalje, ako osiguravatelj plativši osigurninu želi povesti parnicu protiv osiguranika, mora to učiniti u roku od 25 dana po isplati. Ako pri tome osiguravatelj traži jamstvo od osiguranika, ovaj ga je dužan dati, i to u trajanju od 3 mjeseca. Poslije isteka toga roka, ako osiguranik ne bude osuđen, oslobađa se dužnosti jamstva.

Najzanimljiviji su 3., 4. i 5. stavak ovoga zakona. U 4. stavku se kod osiguravanja brodova na vrijeme određuje kamatna stopa sa 16%, a vremenski rok na najmanje 6 mjeseci stime, da vrijeme bude u ugovoru točno utvrđeno i zabilježeno. Peti stavak određuje, da pojedini osiguravatelj smije uložiti u jedno osiguranje najviše do 300 dukata, te na veći iznos ne će moći postavljati sudbenog zahtjeva. Treći stavak je najznačajniji u cijelom ovom zakonu. Dok naime svi ostali stavci, kako smo vidjeli, govore o uspostavi, funkciji i glavnim mjerama državne kontrole nad poslovima pomorskog osiguranja te formalno pravnim pitanjima, dotle jedino onaj treći stavak ulazi u materijalno-pravna pitanja tog pravnog instituta, i to ovako:

Svi ugovori o osiguranju, koji se ubuduće budu sklapali, imaju se sačiniti, kao što se dosada redovno običavalo, uz uobičajne klauzule (*«secondo l'ordinario con le clausule solite e consuete»*). Tko god želi unijeti neke nove uglavke u te ugovore, može to učiniti jedino privolom spomenutog organa »Petorice« za poslove pomorskog osiguranja, koji će prosuditi, da li su ti novi uglavci i klauzule opravdani i dopustivi.

Dakle i u ovom jedinom zakonskom stavku, koji se odnosi na bitna pitanja sadržaja i pravnih odnosa pomorskog osiguranja, prepušta se sve to i dalje isključivoj domeni ustaljenog običajnog prava, odnosno novog običajnog prava, koje će se izgrađivati pod kontrolom države. Ta karakteristična crta ograničavanja zakonskog reguliranja na pitanja organizacijska, upravna, kao i ona u vezi s određenom državnom pomorskom politikom, te na procesualna pitanja, a s druge strane prepuštanja glavnog sadržaja pravnih normi običajnom pravu, nije odlika samo ovog zakona o pomorskom osiguranju, već je to, po našem mišljenju, osnovno obilježje čitavog pomorskog zakonodavstva Dubrovačke Republike u 16. stoljeću. Kontrolu nad razvojem i održavanjem tog običajnog prava, vladajuća klasa osigurava ne samo preko isključivo svojih sudskih organa, već, kako vidimo iz izloženog konkretnog slučaja, poštujući načelo *«pacta sunt servanda»*, stvara sebi mogućnost, opet preko isključivo svog organa (*«Petorice»* za poslove pomorskog osiguranja), da utječe i usmjerava razvoj običajnog prava odmah kod samog sklapanja ugovora.

Konačno treba još u okviru dubrovačkog pomorskog zakonodavstva 16. stoljeća spomenuti i zakon od 9. XI. 1574. uvršten bez naslo-

va u krivično - pravni zakonski zbornik »Liber criminalium«. ⁴⁶ Tu se propisuje ovo:

Zabranjuje se članovima brodskih posada (patronima, oficirima i mornarima) kao i drugim osobama, Dubrovčanima i strancima, da za brodske slugе ili mornare, odvođe na brodove iz grada i ostalog dubrovačkog teritorija seljake, koji prije nisu plovili, bez izričitog dopuštenja Senata. Zabrana vrijedi i ako je gospodar toga seljaka suglasan s odlaskom, pod prijetnjom kazne od 300 dukata. Tko ne može daј plati tu kaznu, osuđuje se na šibanje i 6 mjeseci zatvora. Isto tako su predviđene imovinske i fizičke kazne za samog seljaka, koji se ukrca na brod, kao i za njegova oca, odnosno drugu rodbinu, koja je pristala na to. Dalje, ako rodbina nije bila suglasna s odlaskom dotičnoga, dužna ga je sama prijaviti, a uz njega i patrona broda, s kojim je otišao, i to prijaviti gospodaru imanja, gdje je taj seljak radio, i rektoru i Malom vijeću. Istu prijavu rektoru i Malom vijeću mora podnijeti i spomenuti gospodar imanja, pod prijetnjom kazne od 100 dukata, odnosno 300 dukata, ako je bio suglasan s odlaskom. Uz dalje odredbe o udjelu u novčanoj kazni prijavitelja, koji prijavi prekršitelja ovih propisa, određuje se još, da seljak, koji je brodom otišao, ako sam prijavi patrona, koji ga je odveo, i to dokaže, ima primiti od toga patrona 100 dukata. Konačno se pri kraju tog zakona zabranjuje dubrovačkim pomorcima da se unajmljuju za mornare na stranim brodovima, također pod prijetnjom velikih novčanih kazni.

To je svakako zanimljiv zakon za ekonomsko-društveni razvoj tadašnjeg Dubrovnika, jer nam rječito govori o tendenciji bježanja seljaka sa zemlje; nastojanju brodovlasnika, da sebi pribave što jeftiniju nekvalificiranu radnu snagu na brodovima i povećaju svoje profite i o nastojanju dubrovačke vlastele i njihove vlade da spriječe odliv radne snage sa sela, zapuštanje poljoprivrede, ugrožavanje prehrambenih izvora i smanjivanje svojih prihoda. Istovremeno se, kako smo vidjeli, teškim novčanim kaznama nastoji privezati ovaj više ili manje profesionalni pomorački kadar na službu u domaćoj trgovačkoj mornarici. Očito je postojala neka jača tendencija kod tih ljudi, da se angažiraju u stranim mornaricama, pa da u uvjetima ondašnjih ratnih i kontrabandnih operacija na Mediteranu povećaju svoje minimalne zarade, koje su primali na dubrovačkim brodovima. Njihovo pak napuštanje dubrovačkih brodova moglo je također utjecati na onaj priliv nekvalificirane radne snage sa sela u dubrov. trg. mornaricu, kao i na stvaranje političkih neprilika Republici zbog službe dubrovačkih građana na brodovima nekih stranih zemalja. Sigurno su zato zajedno povezane i normirane obje intencije zakonodavca.

Ako bismo nakon ovog pregleda zakonodavstva Dubrovačke Republike u oblasti pomorstva kroz 16. stoljeće ⁴⁷ htjeli dati opću karakteristiku toga zakonodavstva, ne bismo zapravo u suštini imali

⁴⁶ Rkp. u Arhivu Jug. akademije u Zagrebu, pod signaturom III. d 161, ff 50-51'.

⁴⁷ Iznijeli smo nešto iscrpnije sadržaj pojedinih odredaba Liber Croceusa, jer taj zakonski zbornik, kao ni Liber Viridis, nisu nažalost još uvijek publicirani.

dodati ništa značajnije onome, što je rečeno za takvo zakonodavstvo u 14. i 15. stoljeću. Iako se radi o stoljeću najvećeg uspona pomorstva Republike, pa je i zakonodavna djelatnost obilnija, ona je ipak i nadalje ograničena gotovo isključivo na organizacijska, upravna, sudsko-procesualna pitanja, zatim na pomorsku trgovinu raznom robom, i na pitanja državnih prihoda od pomorstva.

Da su tekuće potrebe i sve razvijenija praksa pomorsko-trgovačkog poslovanja stvarali i donosili niz problema i pitanja u pravnim odnosima, o tome se brzo uvjeravamo listajući knjigama sudskih presuda dubrovačkog građanskog suda. Osobito su havarije, ugovori o navlu, osiguranje, i t. d. postavljali niz brojnih pravnih pitanja. Međutim zakonodavstvo ipak nije zahvatalo u ta pitanja, već je ostavljalo njihovo reguliranje statutarnim odredbama iz 13. stoljeća ili običajnom pravu odn. ustaljenim notarskim formularima, kako smo to već vidjeli na pr. u onom tako reći klasičnom slučaju zakona o pomorskom osiguranju od 5. III. 1568. (kar. 224. Croceusa), i u zakonu od 14. XII. 1535. (kar. 187. Croceusa), gdje je u trećem stavku određeno, da će suci Pomorskog suda rješavati sporove o navlu »po svom najboljem nahodanju«.

Neodrživost takva stanja uočavao je dubrovački Senat, pa je u toku 16. stoljeća poduzimao nekoliko pokušaja opće reforme dubrovačkog zakonodavstva. Tako je na pr. 13. IV. 1534. zaključeno, da se izaberu tri senatora, koji će zajedno s dvojicom pravnih stručnjaka iz Italije imati dužnost: . . . »revidere ordines qui tractant super rebus civilibus et criminalibus, cum omnibus suis dependentiis, addendo vel deminundo sicut erit necessarium, et postquam reviderint dictos ordines nostros, debeant reportare in presenti consilio totum illud quod additum fuerit dictis ordinibus seu deminutum).⁴⁸ U tom smislu dato je zatim uputstvo u maju 1534. Ivanu F. Bući, koji putuje u Italiju, da tamo angažira i dovede u Dubrovnik dva vrsna pravna stručnjaka »quali habbino a rivedere gl'hordeni nostri sopra le cause civili et criminali con loro dependentie, ressecando le cose superflue, et supleno li casi necessari per li quali non e terminato cosa veruna da ditti hordeni nostri; et questo facciamo a tale, che li nostri decreti overo statuti se conformino con li canoni, tanto civili quanto ecclesiastici, dali quali non intendemo discostarci«.⁴⁹ U istom uputstvu se spominje poimenično nekoliko pravnika iz Padove, Milana i Perugie, a osobito se preporučuje angažiranje M. Sozina i A. Altjata, koji su, čini se, tada bili profesori u Padovi. No već 26. V. 1534. povučeno je to uputstvo s motivacijom, da se posao ne će moći obaviti zbog opasnosti kuge u Dubrovniku.⁵⁰ Ponavljana su ta nastojanja god. 1542.,⁵¹ te se u toku te i druge godine vode pregovori između dubrovačkog agenta Julijana Dionizija i spomenutih pravnika Sozina i Altjata u

⁴⁸ Consilium Rogatorum, sv. 42., str. 21, 25'—26.

⁴⁹ Lettere e commissioni di Levante, sv. 20, str. 259'—262.

⁵⁰ Ibidem, str. 264'.

⁵¹ Ibidem, str. 259' in margine stoji zabilježeno, da je slično uputstvo poslano 10. VI. 1542. u Veneciju Julijanu Dioniziju.

Padovi o vremenu njihovog dolaska u Dubrovnik i nagradi za rad na reformi dubrovačkog zakonodavstva.⁵² Kako cijela stvar s njihovim dovodenjem u Dubrovnik nije uspjela, Senat se 15. XII. 1543. bavio mišlju da pošalje dubrovačke zakone u Italiju, pa da ih tamo pravni stručnjaci pregledaju i dadu mišljenje o reformi.⁵³

Zatim se pitanje opće zakonodavne reforme opet pokreće u Senatu 1549. i 1550. godine, ali se ono stvarnije pokrenulo tek od god. 1555. Tada se u Senatu donosi niz zaključaka o izboru senatora, koji će sami to izvršiti i podnijeti svoje prijedloge; popunjuje se njihov broj; određuje im se naknada za rad; oslobađaju ih drugih dužnosti, i sl.⁵⁴ Koliko smo mogli ustanoviti, čitav se njihov rad sveo na pitanja sudskog postupka, te su oni u toku godina 1558.-1560. podnijeli Senatu niz prijedloga u tom pravcu.⁵⁵ Rad te senatske komisije reformatora, kojoj je pomagao tadašnji dubrovački notar i kancelar Joannes Baptista Amaltheus, sporo je odmicao i neuredno se vršio, te je Senat morao intervenirati požurujući ih i određujući im koliko zakonskih prijedloga moraju mjesečno podnositi i referirati Senatu.⁵⁶

Konačno, sva su ta nastojanja oko opće reforme dubrovačkog zakonodavstva praktično rezultirala potkraj 16. stoljeća u Benešinom djelu o građanskom sudskom postupku,⁵⁷ a posebno u radu Frana Gundulića na sređivanju knjige Statuta i daljih zakonskih zbornika Republike, kojima je on izradio sholija, sumarija i opširne indekse, radi lakše upotrebe i snalaženja u njima, razradivši uz to i opet jedino pitanje građanskog sudskog postupka.⁵⁸

⁵² Ibidem, sv. 23. str. 4'—5, 9, 26, 27—28. Senat je kasnije u januaru 1545. godine pismeno konzultirao spomenute pravnike u svom sporu s obitelji Bucignolo te im poslao na uvid i prijepise odredaba Statuta, po kojima se spor trebao presuditi (Ibidem, str. 134'—135).

⁵³ Consilium Rogatorum, sv. 46. str. 199'.

⁵⁴ Ibidem, sv. 52. str. 216', 228—228'; sv. 53. str. 126', 127.

⁵⁵ Ibidem, sv. 54. str. 152', 171', 183, 203, 222—222', 229' 245' 247, 270, 280', 295', 297'; sv. 55. str. 69—69'.

Naslavi podnesenih zakonskih prijedloga su ovi: De reccusandis iudiciis; Quot consules ferre sententiam possint; De suplemento DD. Consulum; De officio actoris; De citationibus, seu in ius vocando; De petitione actoris; De notis seu punctaturis, et de contumacia; De terminis qui dantur principalibus in earum causis; De terminis qui dantur personis non principalibus in earum causis; In quibus causis non dantur dilaciones et termini; De electione DD. Consulum; De officio superioris consulis; De sequestratione; De officio DD. Consulum; De auctoritate superioris consulis; De potestate DD. Consulum; De sportulis seu provisione DD. Consulum; De exceptionibus; De iis que consideranda sunt in examine testium; De numero testium; De advocatis; De mercede advocatorum; De articulis; De articulorum responsione; De examinandis testibus ad perpetuam rei memoriam; De fide instrumentorum publicorum; De fide scripturarum privatarum; De modo probandi matrimonium; De modo probandi mortem; De modo ac ratione probandi legitimos filios; De confessionibus; De libellis et additionibus, et in quibus causis libelli non petantur; De sententiis interlocutoriis; De sententiis definitivis; De appellationibus sententiarum interlocutoriarum; i sl.

Svim navedenim pokušajima opće reforme dubrovačkog zakonodavstva iscrpnije ćemo se pozabaviti u jednoj od slijedećih naših radnja.

⁵⁶ Consilium Rogatorum, sv. 55. str. 26', 27', 28, 38, 60'.

⁵⁷ Lib. Stat. Prolegomena, str. X—XI. XL—XLII.

⁵⁸ Ibidem, str. XXVIII i slijedeće.

Pitanje je detaljnijih studija, da se u potpunosti prikažu razlozi neuspjeha napomenutih pokušaja opće zakonodavne reforme u Dubrovniku 16. stoljeća. No mislimo, da možemo već sada sa sigurnošću pretpostaviti, da su glavni razlozi toga neuspjeha bili u ljubomornom čuvanju starih — postojećih statutarnih propisa; konzervativnosti vladajuće vlastele; njenoj nenaklonosti prema novotarijama, pogotovo potkraj 16. stoljeća, kada nastupa njena sve ozbiljnija kriza; a konačno su tom neuspjehu sigurno doprinijele i frakcijske borbe među vlastelom, koje su se na pr. tako oštro očitovale u onom poznatom sukobu Gundulić - Kaboga, i njihovih grupacija, oko nekih crkvenih pitanja.⁵⁹

Prema izloženom predviđana zakonodavna reforma nije ništa ostvarila u materijalno - pravnom pogledu, pa tako nije imala utjecaja ni na pomorsko-pravne propise, Odredbe VII. knjige Statuta i ono nešto kasnijih propisa ostale su osnova za prosuđivanje pomorsko-pravnih pitanja. U presudama dubrovačkog suda poziva se uvijek na te propise općom klauzulom, ustaljenom u formularima presuda, a koja glasi: »Visis statutis et ordinibus . . . etc.«. Ponekad se citira i određeni propis kao na pr.: »viso statuto in Libro Statutorum septimo cap. septimo . . .«. Slično se tako i u petitu tužbi zahtjev postavlja obično: »de jure statutorum et consuetudine marinaritiae«, ili »virtute statutorum et marinaritiae«, ili »virtute ordinum marinaritiae« i sl.

Pridržavanju i poštivanju pisanih zakona uopće dubrovački je sud poklanjao znatnu pažnju, kako pokazuju ovi primjeri njegovih rješidaba:

»Damna et interesse non possunt peti in iudiciis prohibente lege ragusina«. ⁶⁰

»Giudice non puo alcuna cosa fare fuori di quello, che le leggi comandano«. ⁶¹

»Sentenza forense non pregiudica alli ordini e statuti di questa cita, li quali sono fatti per conservazione et augumento di questo stato«. ⁶²

»Minus Consilium non potest quicquam declarare de iuribus communis contra Statuta civitatis, et praesertim ubi agitur de interesse vel damno alicuius particularis personae«. ⁶³

Radi ilustracije možemo još navesti, u ovom pravcu, da su i kasniji dubrovački školovani pravници, nastojeći izvući iz dubrovačke judikature neke općenitije principe, iznosili pored ostalih na pr. i ove:

⁵⁹ Potanje o tom sukobu kod: Tadić, Dubrovački portreti (Beograd 1948) str. 252 i slijed.

⁶⁰ Sententiae et Partes Consilii Rogatorum pertinentes ad curiam ragusinam. Scribebat Junius Antonii Resti. Ragusii 1692. str. 133. Rkp. u Drž. arhivu u Dubrovniku, bez signature.

⁶¹ Index sententiarum definitivarum DD. Consulium, alfabetico ordine dispositus ac in duos tomiculos divisus. Tom I. str. 413. Rkp. u Drž. arhivu u Dubrovniku, bez signature.

⁶² Ibidem, Tom. II. str. 348.

⁶³ Statuta, ordines, sententiae et exempla principaliora, ad magnam utilitatem jurisdictionum colecta. Rkp. fragment u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, pod sig. R-3890, ali pod krivim naslovom, str. 132.

»Statutis permissivis potest renuntiare, negativis minime, quia quod a Principe prohibetur a parte concedi non potest«.

»Quod lex non dicit velle non praesumitur«.

»Nemo potest per eius testamentum testando tollere statuta civitatis, et non valet in ea parte qua factum est contra ordines et statuta«.

»Partes jus suum a lege constitutum aliquo pacto infringere nec revocare possunt«, i sl.⁶⁴

Jasno je međutim, da oni osnovni pisani zakoni dubrovačkog pomorskog prava, sadržani uglavnom u VII. knjizi Statuta, nisu mogli zadovoljiti potrebama onako razvijenog pomorskog prometa i trgovine u 16. stoljeću. Prazninu, koja je time postojala, popunjavali su u prvom redu ugovori sklopljeni među strankama u dubrovačkom notarijatu i kancelariji, i oni predstavljaju drugo glavno vrelo tadašnjeg prava Republike. Već smo prije istakli značaj ugovora u tom smislu, kao i činjenicu, da i sami pisani zakoni izričito ostavljaju slobodnom ugovaranju stranaka reguliranje nekih najvažnijih pravnih odnosa, pri čemu je osobito karakterističan onaj slučaj sa zakonom o pomorskom osiguranju iz god. 1568.

Dosljedno takvom značaju ugovora, i judikatura im u svojim načelnim rješidbama poklanja veliku pažnju. Citiramo nekoliko takvih rješidaba:

»Patti s' hanno da osservare salvo giusto impedimento«.⁶⁵

»Li patti si devon'osservar fra le parti nella cosa loro sotto da reciproca osservanza, ma dove infringe le cose publiche non sono tenuti«.⁶⁶

»Li Ragusei absentì da Ragusa, particolarmente donne, in quella città dove sono, fanno gl'instrumenti secondo quelle leggi ove sono, quia leges municipales non extenduntur extra municipium«.⁶⁷ Nasuprot ostalima ova je presuda iz kasnijeg vremena, t. j. iz god. 1706., ali smo je ipak donijeli zbog njene zanimljive formulacije, a osim toga ona odražava načelo, koje je i mnogo ranije bilo uobičajeno, kako nam to na pr. pokazuje ova rješidba iz 15. stoljeća:

»Instrumenti celebrati in Italia overo altrove, si ha da stare, ancorchè non siano stipulati secondo l' usanza nostra«.⁶⁸

Isto tako o značaju ugovora među strankama govori i ona formula renuncijacije, uobičajena u tim ugovorima, a koja glasi: »Renunciando reformationibus, privilegiis ceterisque omnibus iuribus et legum auxiliis,

⁶⁴ [Index sententiarum]. Bez originalnog naslova. Rkp. u Državnom arhivu u Dubrovniku pod signaturom XXI-1, sv. 42., str. 94-95'. pod rubrikom: »Dicta ac regulae nota dignae, quae in sententiis cancellariae rachusinae continentur«.

⁶⁵ Rkp. citiran u bilješci 62. str. 196. U svim ovim slučajevima obično se citira čitav niz presuda dubrovačkog suda, koje odražavaju to načelo.

⁶⁶ [Index sententiarum]. Bez orig. naslova. Rkp. u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu pod signaturom: 47. A. XIV. 2/57 str. 482.

⁶⁷ Ibidem, str. 643.

⁶⁸ Sentenze di Cancellaria, Drž. arhiv u Dubrovniku, serija XXIV, sv. 34. str. 128'.

quibus contra predicta agere, et me a scripta obligacione tueri possem«. ⁶⁹

Ugovor je nadalje redovno osnova za prosuđivanje spora među strankama, jer su se sve značajnije obaveze i utvrđivale notarskim aktom. Stoga se i u petitu tužbi, kod pomorskih sporova, zahtjev obično postavlja na pr. ovako: »virtute instrumenti«; »virtute chirographi«; »virtute pacti, ordinum et marinaritiae«; »virtute marinaritiae et naulorum«; »virtute dicti naulizati et marinaritiae«, i sl. Jednako je tako i kod presuda, pa se gotovo sve u svom dispozitivu i obrazloženju zasnivaju na činjeničnom stanju, koje izlazi iz ugovora, pozivajući će neodređeno, t. j. samo generalnom klauzulom (»Visis statutis et ordinibus« . . .) na pisane zakone.

Konačno i ovdje dodajemo nekoliko općih načela, koja su dubrovački pravnici formulirali o ugovorima, na temelju ustaljene sudske prakse, kao:

»In scriptura unam partem acceptare, alteram vero reprobare, non possimus«.

»Nemo ex aliena scriptura obligari non potest«.

»Ordines et scripturae sunt stricti iuris«.

»Pacta servanda, nam Praetor ait pacta servabo«.

»Pacta sunt servanda, et toto instrumento standum esse, non autem uni parti ipsius aquiescere, alteram vero rejicere«; i sl. ⁷⁰

Treće glavno vrelo dubrovačkog prava općenito, pa tako i pomorskog, jest običajno pravo. Već je ranije u literaturi istaknuto, kakav značaj ima »consuetudo« u kodifikaciji knjige Statuta. ⁷¹ Naročito je značajno ono tako reći poistovjećivanje statuta i običaja, odn. njihovo uporedno jednakopravno postavljanje i pozivanje na njih. ⁷² To je ostala bitna karakteristika za dubrovačko zakonodavstvo i u čitavom njegovu kasnijem razvoju. Tako na pr. kada se u 15. stoljeću uspostavlja državni organ »Quinque Provisorum«, stavlja mu se u zadatak, pored ostaloga, paziti, da Malo vijeće ne donese kakvu odredbu »contra li ordeni et le usanze della citta nostra«, ili kako se malo dalje kaže: »contra li ordeni et buone consuetudini nostre«. ⁷³

Vrsni dubrovački pravnici Š. Beneša i F. Gundulić također često ističu »statutum« i »consuetudo« kao najvažnije i jednakopravne izvore dubrovačkog prava. Beneša to ističe već u naslovu svoga djela: »Praxis curiae ad formam legum et consuetudinem Reipublicae Ragusinae«, ; zatim u predgovoru toga djela kaže i ovo: »Consuetudine enim ad plurimum iudicabatur«, »latae fuerunt multae leges, multaque per consuetudinem introducta«. . . . ; ⁷⁴ u završnom pasusu ponovno ističe: »Hec sic candidissime lector quae de ordine iudiciario partim sunt in legibus descripta, par-

⁶⁹ Rkp. citiran u bilješci 66 str. 651., i Diversa cancellariae, 1597. str. 219.

⁷⁰ Rkp. citiran u bilješci 64.

⁷¹ Lib. Stat. Prolegomena, str. XXII—XXIV.

⁷² Ibidem, str. XXIII. ad b).

⁷³ Croceus, char. 60. »De officio et autoritate quinque Provisorum«.

⁷⁴ Lib. Stat. str. XLI—XLII.

tim per consuetudine recepta«,...⁷⁵ Konačno govoreći o apelaciji protiv prvostepenih presuda kaže ovako: »Que sententiae possunt appellari: omnes quae a legibus et a consuetudine prohibite sunt«,...⁷⁶ Gundulić pak u indeksu Croceusa na jednom mjestu kaže: »satis pauca in iure expressa invenio, et consuetudo nullam fundatam regulam tradidit,«...⁷⁷

Presude dubrovačkog suda pružaju nam osobito dragocjene podatke o tom odnosu »statutum« — »consuetudo«, kroz 15. i 16. stoljeće. Evo nekoliko primjera:

»Consuetudini et usanze si intendono per leggi«.⁷⁸

»Et viso quod creditor habet credentiam super pignus pro valore pignoris secundum consuetudinem civitatis Ragusii, que pro lege habetur«.⁷⁹

»Avarea non si intromette nelle portate de marinari, ne nelli noli, e questo dal Statuto lib. 7. e secondo l' uso.«⁸⁰

»Sententiae arbitrariae secundum dispositionem ordinum et consuetudinis Ragusii, habent eandem vim et executionem paratam, contra debitores, prout habent sententiae DD. Consulium in rem iudicatam transactae«.⁸¹

»Avarea fit etiam de rebus captis a predonibus in itinere per terram, secundum consuetum Ragusii«.⁸²

»Le cose naufragate ritrovate in mare, la metta a chi l'ha trovato, e l'altra attiene al Padrone di quelle. Sent. 1498. 5. mag. f. 82, e dichiarato, che cosi sempre e stato costume«⁸³ i sl.

Kako vidimo, to uporedno pozivanje na statut i običaj, presuđivanje »tam de iure, quam de consuetudine«, bilo je redovna pojava u sudskoj praksi. No ne samo da je statut nastajao iz običaja, i da je običaj uvažavan kao i statut, već se i vrijednost postojećeg statuta potkrijepljuje činjenicom, što se on običajem održava, kao što nam to kazuje na pr. ova presuda:

»Pena di 10 per 100 nelli istromenti non si puo riscuotere, se prima non sara denunziato, e che giuri del danno ricevuto, perche cosi l'ordine dispone e la consuetudine ottiene«.⁸⁴

To isticanje održavanja statuta običajem je sasvim razumljivo, kad uzmemo u obzir, da je život stalno donosio nova pitanja i potrebe, kojima stari pisani propisi, a pogotovo oni knjige Statuta iz 13. stoljeća, više nisu mogli odgovarati. Tako je mnogo pisanih zakona s vremenom

⁷⁵ Citirano prema rukopisnom primjerku Benešinoog djela u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu, pod signaturom: 3, str. 99'-100.

⁷⁶ Ibidem, str. 106.

⁷⁷ Pod riječi »Consules« tit. V. Praecepta.

⁷⁸ Rkp. citiran u bilješci 60, str. 70.

⁷⁹ Sentenze di Cancelleria, serija XXIV. sv. 47. str. 209.

⁸⁰ Rkp. citiran u bilješci 61, str. 65.

⁸¹ Rkp. citiran u bilješci 62, str. 353.

⁸² Sentenze di Cancelleria, sv. 167. str. 231'—232.

⁸³ Rkp. citiran u bilješci 66, str. 505.

⁸⁴ Index sententiarum definitivarum Dominorum Consulium, str. 441. Rkp. u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu pod signaturom 46. A. XIV. 2/56. U istom smislu vidi i presudu navedenu po bilješci 80.

izgubilo de facto svoju vrijednost, iako formalno nisu ukinuti. Zbog istih razloga se i češće navodi za neke propise, da su »per desuetudine« zanemareni i da se ne održavaju. Svakako je bilo zakona, koji se nisu održavali ne radi svoje nesavremenosti i zastarjelosti, već radi općeg otpora njihovu provođenju, te nemoći državne vlasti da osigura njihovo provođenje u život.⁸⁵ Međutim i u ovakvim je slučajevima običajno pravo utjecalo kao regulator pravnog stanja.

Govoreći o ugovorima rekli smo, da su se oni izrađivali prema utvrđenim notarskim formularima i »uz uobičajene klauzule«, kako se to kaže u zakonu o pomorskom osiguranju od 1568. godine. Nadalje se razabira iz prethodnih izlaganja, da je postojala jasna razlika između ugovora sklopljenih u Dubrovniku (»secondo l'usanza nostra«) i onih u inostranstvu. Neosporno je običajno pravo bilo najvažniji faktor u izgradnji formulacija svih tih klauzula i dubrovačkih ugovornih formulara, pa se dakle uz ranije izneseni odnos statutum — consuetudo, javlja i drugi istovrsni i jednako važan odnos pactum — consuetudo.

U petitu tužbi se također vrlo često običajno pravo navodi kao pravna osnova, i to ili samo ili uporedo s pisanim zakonima, na pr.: »ut moris est marinaritiae rhagusinae«; »virtute mercati plateae«, »virtute ut supra (t. j. činjeničnog stanja), ordinum et consuetudinis marinaritiae«; »de jure statutorum et consuetudine marinaritiae«, i sl. Presude se pak pozivaju na njega, nekad i prije pisanih zakona, formulom kao na pr.; »visis consuetudinibus, ordinibus et statutis«, i sl.

Značaj i ulogu običajnog prava, naročito u odnosu prema pisanom zakonu, formulirali su dubrovački pravници u ovom načelu: »Erit autem lex honesta, justa, possibilis, secundum naturam et secundum consuetudinem patriae, loco temporisque conveniens, necessaria et utilis«.⁸⁶

Presude suda za građanske sporove (»Iudices causarum civilium«) predstavljaju dalje, četvrto, vrelo prava Republike. Nemajući pisanih propisa za neka pitanja, stranke se pozivaju na prijašnje presude dubrovačkog suda u sličnim pitanjima. I dubrovački pravници se na njih pozivaju, kako to vidimo već kod Sigismunda Đorđića, do sada nepoznatog pravnika iz početka 16. stoljeća,⁸⁷ a isto čine i Beneša i Gun-

⁸⁵ Na pr. slučaj, koji izlazi iz uvoda »Ordo marinaritiae« od god. 1535. (char. 187. Croceusa).

⁸⁶ Rkp. citiran u bilješci 64, str. 93., pod rubrikom: »Qualis debeat esse lex«.

⁸⁷ Neke sačuvane bilješke Sigismunda Đorđića nalaze se u jednom kvadernu od 81. što ispisanoš što praznog lista, koji je prišiven uz štampano djelo pod naslovom: »Vocabularius iuris impressus Argentine, pro communi omnium utilitate et faciliori aditu, ad utriusque iuris noticiam. Finit feliciter anno salutis nostre millesimo quingentesimo. XXVII die mensis maii«. Djelo se čuva u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku, pod signaturom VIII-133, stare prof. knjižnice dubrovačke gimnazije. Na str. 4'—22. toga kvaderna Đorđevićevih bilježaka nalazi se i njegov indeks odbačenih propisa knjige Statuta, Reformacija i Viridisa (»tituli per alfabetum in reperiendis Statutis, Reformationibus, ac etiam consiliorum partibus scilicet Libri Viridis; anno a nativitate Christi MDVIII die XXVIII mensis decembris currente, quando incepimus presentem alfabetum describere nos Sigismundus Junii de Georgio«). Na rad ovog do sada nepoznatog dubrovačkog pravnika, osvrnut ćemo se detaljno u jednoj našoj sljedećoj radnji.

dulić. Pri tome je osobito zanimljiv Đorđić. U njegovim bilješkama ima jedno poglavlje pod naslovom »Modo et la pratica de impugnar la sententia« . . . , u kojem daje praktične savjete apelacionom sucu za njegov rad, pa među ostalim pod točkom 5. kaže: »Se tu poi trovare sententia a simili ventilata e contraria a quella: assai giova«. ⁸⁸ Malo dalje pak daje još jednu važnu uputu i upozorenje za postupak »de similibus ad similia«, i to ovako: »Nota, dice lo Statuto in prohemio quod procedendum est de similibus ad similia. Intellige quod similitudo currit quatuor pedibus: quia si in una parte est similitudo non tenet, nisi ad minus sit in pluribus, et tunc de similibus ad similia intellige«. ⁸⁹

Konačno u to vrijeme se već počinju sastavljati i indeksi važnijih sudskih presuda, u kojima se načelne rješidbe citiraju na način kako smo to naprijed navodili. Time se stvaraju priručnici za sudsku praksu s ciljem, da pomognu usklađivanju i usmjerivanju te prakse k određenoj stalnosti i uniformnosti. Koliko su takve zbirke bile korisne i potrebne, obzirom na praznine u zakonodavstvu, lako je shvatiti, pa je zaista razumljivo što se u naslovu jedne od njih kaže da je izrađena »ad magnam utilitatem iurisdicentium«. ⁹⁰

Ti su indeksi presuda sastavljeni po abecednom principu, te se presude nižu alfabetskim redom, prema pravnim pojmovima i pitanjima, koja rješavaju. Presuda u pomorskim stvarima ima razmjerno dosta, osobito pod natuknicama: *avarea*, *navis*, *naulum*, *patronus*, *marinarius*, *assicurare*, i dr. U nekim su indeksima presude raspoređene u poglavlja prema materiji, pa su pomorske grupirane pod rubrikom: »Interessi dall' arte marittima«. ⁹¹

S obzirom na stanje dubrovačkog zakonodavstva, kao i na ostale naprijed izložene činjenice, neosporno je sudska praksa odigrala značajnu ulogu u izgradnji običajnog prava, jer je ona bila onaj odlučujući faktor u konačnom utvrđivanju i priznavanju pojedinih običaja kao običajnog prava. Kako je pak tekao čitav taj proces, kako su se i kada formirale pojedine norme tog običajnog prava, stvar je budućih detaljnih studija za pojedine grane prava. Treba međutim još dodati, da su presude imale i veliki značaj u interpretiranju postojećih pisanih zakona, ⁹² pri čemu je svakako težište bilo na interpretaciji onih starijih zakona, u prvom redu iz knjige Statuta, kojima je u skla-

⁸⁸ Rkp. citiran u bilješci 87, str. 45.

⁸⁹ Ibidem, str. 47.

⁹⁰ Rkp. citiran u bilješci 63.

⁹¹ Tako: Rkp. citiran u bilješci 66, str. 502—509, te onaj u bilješci 64, str. 132'—133.

⁹² Vidi na pr. pod natuknicom »interpretazione« u rkp. citiranom u bilješci 61, str. 452—455, o raznim pravnim pitanjima, a na str. 58. zanimljiv primjer interpretacije nekih propisa o havariji iz VII. knjige Statuta. Ili na pr. također o havariji zaključivanjem »de similibus ad similia«, u rukopisu citiranom u bilješci 63, str. 87, a koja glasi:

»Avarea facienda est de navis impetu navis naufragata et mercibus ex ea servatis, etiam contra Comune Ragusii; ea enim ratione nam Stat. lib. 7. cap. 7. volente fieri avaream de arboribus, antenis, velis, etc., quae sunt membra navis, quare

du s novim potrebama i uvjetima ekonomskog i društvenog života trebalo dati savremeniji smisao, tumačenje i primjenu. Time dobivaju presude još veći značaj kao vrelo tadašnjeg prava Republike.

Kad je riječ o presudama treba još dodati, da se praksa parničnja na dubrovačkom sudu 16. stoljeća bila već vrlo razvila i proširila u mnogim detaljima, dovodeći do izražaja mnoge negativnosti i suprotnosti društvenog poretka, koji ju je uslovljavao. Evo što na pr. o tome kaže zakon od 26. III. 1565. (Croceus, char. 223.) pod naslovom »Ordo super nullitatibus«: »E' successa poi una peggior malitia, che contra la sententia s'allegano le nullita per errore di una lettera, di una sillaba, di una parola, di un nome, cognome, agnome, constando della persona, ovvero per esser posto un nome, o una parola piu in un ordine, che in un altro, o che sia detto in singolare quello, che dir si dovera in plurale«, Slično prikazuje stvar i prijašnji zakon od 1544. (char. 199. Croceusa), kao i zakon o nekim pitanjima advokature (char. 218. Croceusa). Pri svemu tome nije se dakako ostajalo samo na terenu proceduralnih pitanja. Zastarjelost nekih pisanih zakona, široko područje običajnog prava, pozivanje na starije judikate po sličnim pitanjima, sve širi krug izobraženih pravnika u Dubrovniku, školovanih u inostranstvu, sve je to davalo brojne mogućnosti pojavama kao što su: pozivanje na običaj i kada postoji jasan i punovažan pisani zakon; proizvoljnom tumačenju, što je zapravo u konkretnom slučaju običajno pravo; pozivanju na slične presude u slučajevima, kada također postoji jasan i određen pisani zakon, i sl. Odatle ona zanimljiva presuda dubrovačkog suda, u kojoj se među ostalim izriče: . . . »quia id quod a reo usus esse et consuetudine dicitur, non usus sed corruptela, nec consuetudo sed desuetudo appellanda est, cum et rationis sit expers et contraria dispositioni legum, neque exemplis ad placitum factis opus habemus, ubi lege clare disponentem in causa invenimus, secundum quam non secundum desuetudines et exempla iudicare debemus« . . .⁹³ Istu stvar odražava i ono načelo dubrovačkih pravnika, formulirano prema ustaljenoj judikaturi, a koje glasi:

»Iudicia fiunt per lecta et approbata, non per similitudines«.⁹⁴

U čitavoj ovoj stvari nije dakako u praksi parničnja nedostajalo ni takvih slučajeva, da su se stranke pozivale i na strane pravne izvore. Kao verzirani poslovni ljudi na svojim brojnim putovanjima i dugim boravkom u inostranstvu i u kontaktu sa stranim poslovnim svijetom dubrovački su trgovci i pomorci imali dovoljno prilike da

magis debet fieri de navi, qui est corpus et caput aliorum membrorum, per regulam Statuti de similibus ad similia reccurendum esse, detracta tamen tertia parte valoris navis. Et ibi considerantur avaree per elapsum facte, Sen. 1440, in 42. die 19. jul. f. 67; 1507, in 8, f. 261; Par. Rog. 1532, die 21. feb. f. 33, et die 26. feb. 35«.

⁹³ Sentenze di cancellaria, sv. 208, str. 67'. Ova je presuda doduše iz 17. stoljeća, a u apelacionom postupku, u Senatu, je poništena, ali nam svakako usprkos tome u citiranom dijelu pruža karakterističnu sliku stanja u zakonodavstvu i judikaturi i za ranije vrijeme.

⁹⁴ Rkp. citiran u bilješci 64.

upoznaju pomorsko zakonodavstvo stranih gradova i država, pa se nastoje pozivati na autoritet nekog stranog prava u potkrepu svojih zahtjeva na sudu. Dubrovački sud odbija sve takve slučajeve pozivajući na strano pravo, kao na pr. u ovoj presudi iz 1484. godine:

»Avarea affatto si deve far delle robbe le quali mancono, se bene nelle citta forastiere furono iudicate essere contrabando, perchè noi ci governiamo con le nostre leggi, e non degli altri«. ⁹⁵

Još je značajnija u tom pravcu presuda od 31. XII. 1551., koja kaže:

»Consolato del mare in questi giudicati di Ragusa non vale, poiche questa citta si governa con le sue proprie leggi, e non per quelle degli altri«, ⁹⁶ ili kako se doslovno u tekstu kaže«... »quia hec civitas que habet sua municipalia jura non tenetur decidere causas iuxta formam Consulatus«... ⁹⁷

Vodeći računa o tome, koliki je autoritet uživala zbirka »Consolato del mare« u cijelom zapadnom Mediteranu, kao i o činjenici, da je ona postala u 16. stoljeću opće pomorsko pravo u Italiji, ⁹⁸ citirana presuda ima osobiti značaj, jer tim ljubomornim čuvanjem municipalnih prava pokazuje i u ovom pravcu samostalan i specifičan razvoj Dubrovnika u mediteranskom svijetu, u kojem je on baš u 16. stoljeću tako živ učesnik i faktor. Na tome ne mijenja ništa činjenica, što je Senat u projektiranoj zakonodavnoj reformi god. 1534. bio zaključio, da će dubrovačke zakone saobraziti »con li canoni tanto civili, quanto ecclesiastici«, jer to, kako smo vidjeli, nije uopće ostvareno. Ostaje činjenica, da je Dubrovačka Republika razvijala svoj pravni život i svoje »ordines«, u prvom redu »secundum consuetudinem civitatis Ragusii«.

Ovaj se zaključak ne smije naravno bukvalno shvatiti. Utjecaja stranog prava, pa i starijeg, bilo je. On je dolazio u prvom redu preko dubrovačkih pravnika školovanih u inostranstvu, ⁹⁹ i njihovih shvatanja formiranih prema doktrini, koja im se na sveučilištima predavala. Po dolasku kući oni prate savremenu pravnu literaturu, kao što se to može posebno za F. Gundulića sigurno utvrditi, ¹⁰⁰ a već i Si-

⁹⁵ Rkp. citiran u bilješci 61, str. 64.

⁹⁶ Ibidem, str. 172.

⁹⁷ Sentenze di Cancelleria, sv. 116, str. 256'—257.

⁹⁸ Zeno: Consuetudini marittime, u Nuovo Digesto Italiano, sv. III., Torino 1938., str. 1008, ad. 7.

⁹⁹ Vidi na pr. Consilium Rogatorum, sv. 54, str. 16—18', gdje Senat zaključuje 26. V. 1557. o uspostavljanju posebnog državnog organa »Reformatores studii« od 3 lica, koji će imati brigu i nadzor nad radom dubrovačke škole, kao i za pitanje stalnog slanja stipendista na sveučilišta u Italiji. Tu se izričito predviđaju i stipendisti za pravni studij, a stipendije traju 5 godina. O ranijoj pravnoj nastavi u Dubrovniku, potkonac 15. i na početku 16. stoljeća vidi: Lib. Stat. Prolegomena, str. XI.

¹⁰⁰ Značajan knjižni fond pravne literature 16. stoljeća, iako samo dio ostataka velikih dubrov. biblioteka, nalazi se u seriji VIII. stare profesorske knjižnice dubrov. gimnazije, sada u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku. Na mnogima je označen bivši vlasnik, pa tako nalazimo na brojnim primjercima zapisano ime F. Gundulića, a isto tako i Nika V. Gučetića.

gismund Đorđić među brojnim marginalijama uz svoj »Vocabularius utriusque juris«, bilježi na pr. uz Lex Rhodia de iactu ovo: »In hac lege continentur omnia que sunt necessaria et pertinentia ad navigationem quomodocumque«. ¹⁰¹ Sudeći međutim po rezultatima Benešićnog i Gundulićevog rada, koji su, koliko dosada znamo, dva najznačajnija Dubrovačka pravnik 16. stoljeća, ne može se tvrditi, da su dubrovački pravnici neposredno unijeli išta bitno novog u dubrovačko zakonodavstvo i pravni život.

S druge strane utjecaj stranog prava se mogao širiti preko običajnog prava. Međunarodni karakter pomorske trgovine nužno je vodio stvaranju nekih općih uzanca i običajnog prava, koje se prenosilo, preuzimalo, u detaljima više ili manje prilagođivalo lokalnim potrebama i običajima, ali u suštini, pogotovo uz slične ekonomsko-društvene uslove, stvaralo sve veću pravnu povezanost i zajednicu poslovnog svijeta. Dubrovčani kao svestrani mediteranski trgovci dobro su poznavali to običajno pravo, unosili ga postepeno u svoje ugovore sklapane u dubrovačkom notarijatu i kancelariji. Dodamo li k tome, da su se i ugovori sklopljeni u inostranstvu u potpunosti poštivali, nadalje da su dubrovački notari i kancelari pretežno stranci, te konačno značaj ugovora u pravnom životu s obzirom na stanje zakonodavstva, može se tvrditi, da su ugovori usprkos državnoj kontroli, ipak bili glavni put prodiranju utjecaja stranog prava i posrednik onog procesa unifikacije, tako nužnog i karakterističnog baš za pomorsko pravo.

Iako je dakle dubrovački sud odlučno odbacivao formalno pozivanje na strano pravo i zakonske zbirke, utjecaja stranog prava je ipak bilo u Dubrovniku, kao i u svim drugim pomorskim gradovima i državama onoga vremena. Treba ga međutim svesti na pravu mjeru, te u općim razmjerima priznati nesumnjivu samostalnost i specifičnost pravnog razvoja Dubrovnika, kakva se očitovala već u kodifikaciji knjige Statuta, ¹⁰² stvorenoj pod uvjetima mletačkog vrhovništva, pa se u pogledu pomorskog prava jasno ispoljava i u 16. stoljeću u onako izričitom i određenom stavu prema zakonskoj zbirci takvog međunarodnog autoriteta kao što je Consolato del mare.

Dešavalo se međutim, da je neka stranka u sporu pribjegavala sudbenosti strane države, bilo što se nadala povoljnijem rješenju primjenom stranog zakonodavstva, bilo što je boraveći u inostranstvu htjela postići brzo rješenje i ostvarenje svoje tražbine, ne čekajući na povratak u Dubrovnik. Da izbjegne takve slučajeve, i da osigura potpunu primjenu dubrovačkih zakona na svakog dubrovačkog građanina, ma gdje se nalazio, dubrovačka je vlada rano započela organizacijom konzulata i njihove sudske nadležnosti, naročito u onim mjestima inostranstva, koja su dubrovački trgovci i pomorci često posjećivali, dulje u njima boravili, stvarajući tamo stalne trgovačke kolonije.

¹⁰¹ Str. 260. i 261. Potpun naslov djela i signatura citirani su u bilješci 87.

¹⁰² Lib. Stat. Prolegomena, str. XX.—XXI.

Prvi detaljniji propisi u tom pravcu odnose se na zemlje balkanskog zaleđa, a nalazimo ih u gl. 63. Liber Viridisa. (. . . 17. XII. 1387.). Tu se dosta detaljno određuje organizacija i vršenje sudskih funkcija dubrovačkih konzulata u Bosni, Srijemu, Srbiji i Bugarskoj.¹⁰³ Dubrovčanima pak, koji borave u Donjoj Dalmaciji, zatim u Italiji, Siciliji i Veneciji, određuje gl. 64. Viridisa (17. XII. 1398.), da vjerovnik može tužiti dužnika pred sudom onoga grada »ubi ambo existentes praesentes contraxerunt debitum autem fecerunt contractum«. Ako pak vjerovnik ne će da tuži u mjestu, gdje je ugovor sklopljen, pred tamošnjim vlastima, ili pak ne može da tamo podigne tužbu, odn. ne može tamo da ishodi izvršenje već izrečene presude, može slobodno dužnika goniti pred sudom u Dubrovniku, ali »non tamen cum illa sententia extra Racusium data, sed cum ordinibus et statutis civitatis Racusii. Et illa sententia extra Racusium data habeatur in Racusio tamquam si nunquam fuisset data«. ¹⁰⁴ To načelo, koje ne dopušta primjenu stranog prava u Dubrovniku, odražava također odlučan stav odbrane municipalnih prava i samostalnosti pravnog razvoja, a ostalo je u kreposti i kasnije posebno kroz 15. i 16. stoljeće, kako nam dokazuje ova presuda dubrovačkog suda:

»Sentenze ottenute fuor dello stato, dal Raguseo contro un'altro, qui non si devono mandar all' esecuzione. Verde cap. 64. Parte di Pregai 1553. f. 209. Sent. 1610. f. 95«. ¹⁰⁵

Potreba, da dubrovački građani u tim zapadnim zemljama za svoje međusobne sporove pristupaju stranim sudovima, smanjuje se sve više, jer Republika kroz 15. stoljeće organizira i tamo svoje konzulate i uređuje njihovu sudbenost.¹⁰⁶ Potkraj 15. i na početku 16. stoljeća ta se mreža dubrovačkih konzulata naglo širi po čitavom, a naročito zapadnom Mediteranu.¹⁰⁷ Dekret o imenovanju konzula naziva se u izvorima »privilegium consulatus«, izdaje ga Rektor i Malo vijeće, po odluci Senata, a u njemu se izbor, opća i sudska nadležnost konzula redovno određuje ovom formulom:

. . . . »auctoritate et decreto consiliorum nostrorum, omnium et singularum civium mercatorum et subditorum nostrorum in prefata civitate eiusque districtus, tam nundinarum tempore quam aliis temporibus, honorabilem consulem elegimus, deputavimus, consti-

¹⁰³ Potanje o tome: Krizman, O dubrovačkoj diplomaciji (Zagreb 1951.) str. 128. i dalje.; Isti, Dubrovački propisi o konzulima iz XIV. stoljeća, »Historijski zbornik« 1951, br. 1-4, str. 142'-145.

Od stranih autora prikazao je tadašnje dubrovačke konzulate najiscrpnije, koliko nam je poznato, Candiotti, Historia de la institution consular en la antiguedad y en la edad media (Buenos Aires 1925) str. 388, 395, 400, 583. U okviru toga zanimljiva su njegova izlaganja o katalonskim konzulima u Dubrovniku na temelju španskih izvora.

¹⁰⁴ Liber Viridis, cap. 64. dist. 4.

¹⁰⁵ Rkp. citiran u bilješci 64, str. 112.

¹⁰⁶ Krizman, n. d. str. 130.; Brajković, n. d. str. 61—62.

¹⁰⁷ Vidi na pr. Lettere e Commissioni di Levante, sv. 14., str. 31, 210, 211—212, 232, 233, 13' (otraga); sv. 17, str. 82', 87, 102, 121, 123, 139', 140-140', 141-147', 162'-163, 165-166', 169, 171. Brojne marginalne bilješke uz te dokumente sadržavaju također mnoga imenovanja konzula u raznim mjestima Mediterana.

tuimus et creavimus, ac eligimus, deputamus, constituimus et creamus, usque ad nostri beneplacitum, cum plena et ampla potestate, libertate, auctoritate atque balia iudiciali, ipsos et eorum lites, differentias, causas et alterationes cuiuscumque generis audiendi, cognoscendi, decidendi, finiendi, iudicandi, sententias proferendi et executioni mandandi, et pro ipsis et eorum quolibet coram quolibet preside et magistratu nec non in quocumque iudicio et extra comparendi, interveniendi, petendi, respondendi et supplicandi, et res et causas ipsorum nostrorum civium mercatorum et subditorum curandi, adiuvandi, tutendi, sustinendi, et alia omnia ex more et usu officii consulatus opportuna exercendi, tentandi, faciendi et procurandi, que ad beneficium, relevationem, tutelam et protectionem ipsorum spectent, concernant et pertineant; et cum omnibus et singulis pertinentiis, prerogativis, commodis, honoribus, utilitatibus et emolumentis ipsi officio debiti consuetis et aliis nostris consulibus in aliis locis concessis, et quibus alii consules nostri de foris gaudent et gaudere consueverunt, nec non cum potestate exercendi dictum consulatus officium, per verum, idoneum substitutum, de quo sit merito confidendum, et de cuius culpis et defectibus, per vos nobis principaliter teneamini mandantes, universis et singulis civibus, mercatoribus et subditis nostris ibidem commorantibus, frequentantibus et negociantibus« » volumus autem, quod si quis ab aliqua sententia per vos seu substitutum vestrum ferenda appellare decreverit, quod huiusmodi appellatio nulibi quam a consiliis civitatis nostre secundum ordines ventilari possit«.¹⁰⁸

Kod stjecanja odnosno ponovnog potvrđivanja privilegija za trgovinu u napuljskom kraljevstvu, papinskoj državi, zemljama španskih vladara i dr. Dubrovačka Republika uvijek unosi u te privilegije, uz ostalo, i pravo izbora i postavljanja svojih konzula u tim zemljama, kao i pravo njihove sudbenosti nad dubrovačkim građanima.¹⁰⁹ U svojim zahtjevima Republika ovako formulira tu sudsku nadležnost konzula »che possano conoscere de tutte cause civili et criminali, et de tutti Ragusei esistenti in lo dicto regno, et judicarli justicia mediante usque ad effusionem sanguinis«,¹¹⁰ ili kako se drugdje kaže: »... dove si trovano consuli de nation ragusea, non possano li homini, subditi alla Republica de Ragusi, essere convenuti davanti altro foro per qualsiuoglia causa civile, mercantile o maritima, excepto davanti dicto consulo, e dove non fosse consulo raguseo, sian convenuti avanti al ordinario della terra.«¹¹¹ Od tih je zahtjeva faktično ostvarena sva civilna sudbenost, dakle i trgovačka i pomorska, ali nadležnosti u krivičnim stvarima, koliko smo mogli ustanoviti, nisu svuda postigli.

¹⁰⁸ Ibidem, sv. 17. str. 165—166', iz privilegija Pavla Cattanea Foliete, dubrovačkog konzula u Genovi od 9. V. 1554.

¹⁰⁹ Vidi više primjera posebno za 16. stoljeće kod: Radonić, Dubrovačka akta i povelje (Izd. Srp. kralj. akademije), knj. II. sv. 1. Beograd 1935, br. 25, 35, 40, 68, 112, 117, te knj. II. sv. 2. Beograd 1938, br. 7, 30, 37, 241, 245.

¹¹⁰ Ibidem, knj. II. sv. 1. str. 46, 78, 97.

¹¹¹ Ibidem, str. 353; knj. II. sv. 2. str. 16—17, 71—72, 593.

Provođenje u život ovako uređene jurisdikcije dubrovačkih konzula nije uvijek išlo jednostavno. Pojedine stranke su same, kad bi im to odgovaralo, izbjegavale sud dubrovačkog konzula, a često su i lokalne vlasti, naročito u Napulju i Ankoni, ignorirale tu jurisdikciju u cjelini ili djelomično. Naročito je bilo sporova oko apelacionog postupka protiv presuda dubrovačkih konzula, koji su lokalne vlasti svojatale sebi, kao i oko pitanja, mora li stranac-tužitelj podići tužbu protiv Dubrovčanina pred konzulovim ili pred svojim domaćim sudom. U ovom drugom pitanju, držeći se načela »actor sequitur forum rei«, dubrovačka je vlada stajala na stanovištu, da Dubrovčanin može biti tužen samo na sudu dubrovačkog konzula.¹¹² Za apelacioni postupak kaže se, ako ne bude priznat sudu u Dubrovniku, već ga prigrabe lokalne vlasti u inostranstvu, da će se tada ulagati apelacije protiv svake konzulove presude, da bi se time u krajnoj liniji opet zaobišla njegova jurisdikcija,¹¹³ odn. primjena dubrovačkih zakona.

Dubrovačka je diplomacija ipak uspijevala otklanjati sve smetnje konzulskoj jurisdikciji utvrđenoj privilegijama, ostvarujući načelo, da svaki dubrovački građanin u inostranstvu, u mjestima, gdje postoji dubrovački konzul, bude podvrgnut samo njegovoj sudbenosti u svim civilnim sporovima (pa i u trgovačkim i pomorskim).¹¹⁴ One dubrovačke građane, koji su izbjegavali sudskoj nadležnosti konzula, progonila je vlada Republike energično, prijeteci im teškim kaznama.¹¹⁵

Donoseći god. 1575. propise o uređenju i poslovanju dubrovačkog konzulata u Aleksandriji, Senat je mnogo podrobnije i preciznije fiksirao sudsku nadležnost i postupak tamošnjeg konzula.¹¹⁶ Tu je utvrđeno, da konzul sam presuđuje sve civilne sporove do vrijednosti od 150 dukata. Za parnice preko tog iznosa mora formirati sudsko vijeće (»congregare il consiglio«) od najmanje 7 članova, iz redova dubrovačke vlastele, koja se tamo nalaze u vrijeme spora, a izabira ih konzul. Ako nema dovoljnog broja vlastele, popuniti će broj pogodnim dubrovačkim građanima. Konzul je uključen u tih 7 članova Vijeća. Ako ne bi bilo dovoljno dubrovačkih podanika, može se u civilnim sporovima Vijeće popuniti i strancima, koje izabere većina tamo prisutnih Dubrovčana. Vijeće donosi presude većinom glasova, te se uvijek moraju proglasiti samo one presude, koje je donijela ta većina

¹¹² Ibidem, knj. II, sv. 1. str. 253, 285, 291—300; knj. II, sv. 2., str. 71—72, 88, 97, 114, 586, 593, 594. O smetnjama konzulskoj jurisdikciji vidi i: Prepiska 16. stoljeća, Drž. arhiv u Dubrovniku, br. 369, 392, 393.

¹¹³ Ibidem, knj. II, sv. 2., str. 114., za apelaciju u Ankoni vidi: Prepiska 16. st br. 423.

¹¹⁴ Kako je ovo načelo isključive sudbenosti nad dubrovačkim građanima bilo izraženo još u Knjizi statuta, vidi: K. Vojnović, Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke, »Rad« Jug. Akademije, knj. 105, str. 10.

¹¹⁵ Vidi na pr. slučaj Andrije Dam. Bundića iz god. 1556, gdje mu se prijete kaznom od jedne godine zatvora »in carcere secundo sub schala, et sub pena privationis omnium beneficiorum civitatis nostre per spacium decem annorum« (Consilium Minus, sv. 44, str. 156').

¹¹⁶ Consilium Rogatorum, sv. 63, str. 140'—147'. »Provedimento preso sovra gli ordeni da osservarsi per i nostri consoli che resederanno in Alessandria et altre parti d' Egitto«.

Vijeća. U slučaju jednakih glasova mjerodavno je mišljenje onog dije-
la Vijeća, uz koji pristaje konzul. Nadalje konzul mora da se brine
i za izvršavanje svih presuda, kako svojih tako i onih, koje donese
Vijeće. Ako bi mu pri tome netko bio nepokoran, a on ga ne može
privesti poštivanju presude i svojih naloga, dotičnog će se kazniti
u dubrovačkom Senatu. Uz to se i ovdje izričito određuje:

»Et dichiariamo et vogliamo, che niuno cittadino, mercante et
subdito nostro possa per alcuna cagione o modo andare ad altro foro
o giuditio salvo ch'al foro et giuditio del ditto consolo nostro et del
suo Consiglio«. Za prekršitelje ove odredbe predviđa se velika kazna
od 100 dukata i 6 mjeseci zatvora.

Što se tiče krivične sudbenosti, određuje se, da konzul može iz-
ricati kazne do 100 dukata i do 6 mjeseci zatvora. Za krivična djela,
koja povlače veće kazne, nadležan je dubrovački Senat.

Zatim se određuje, da konzul ne može oslobađati osuđene u kri-
vičnim stvarima ni poništavati civilne presude svojih prethodnika, već
može poništiti samo svoje civilne presude, ukoliko je protiv njih
uspješno izvršena apelacija »secondo gli ordeni nostri«. Presude Vije-
ća ne može konzul poništavati. Apelacije protiv presuda samog kon-
zula upućuju se spomenutom Vijeću sedmorice, koje ih rješava veći-
nom glasova, dok se protiv presuda Vijeća apelacije imaju upućivati
dubrovačkom Senatu,

Najviše nas ovdje zanima čl. 3. ove odredbe o dubrovačkom kon-
zultatu u Aleksandriji, gdje se doslovno kaže, da se sudbenost ima
vršiti: »senza passione et frode, secondo gli ordeni et
consuetudini della citta nostra, et non sapendo i ditti or-
deni et consuetudine, debba giudicare secondo la sua conscienza«. Uz to se u čl. 32, ponavljajući i pooštrevajući ranije dubrovačke za-
konske propise o zabrani mornarima da napuštaju brod bez izričitog
pismenog dopuštenja patrona broda (Croc. kar. 151. str. 1.), i ovlasti
konzulu da prekršitelje vezane otpremi u Dubrovnik, poziva ova odredba
posebno i na pomorske zakone dubrovačke (»gli ordeni nostri della
marinarizza«).

Pošto je proširila mrežu svojih konzulata te osigurala ugovorima
i privilegijima i njihovu sudsku jurisdikciju, Dubrovačka je Republika
sigurno nastojala da konzulima dostavi svoje Statute i zakonske
zbornike, kako bi djelotvorno provela u život svoju želju i načelo,
da svi dubrovački građani »žive po dubrovačkim zakonima« (»per
conservatione della nostra natione, accio unitamente vivi secondo
le nostre legi«), kao što su to i drugi gradovi i države nastojali, do-
sljedno općim tadašnjim principima svog municipalnog, odn. državnog
prava.

Pojedini konzuli i sami traže, da im se pošalju dubrovački zako-
ni. Tako na pr. onaj iz Ankone god. 1574. piše u Dubrovnik, da mu
pošalju prijepise dubrovačkih Statuta, i to »tanto di terra come ma-
rittimi«, kako bi sporove Dubrovčana mogao rješavati po odredba-

ma tih Statuta.¹¹⁷ Od tih zakonskih zbirki, koje su poslone dubrovačkim konzulima, sačuvala se, koliko dosada znamo, samo jedna sastavljena god. 1557., a sadržava baš pomorsko zakonodavstvo Republike.

Original rukopisa te zbirke na pergameni, ukupno 29 listova, nalazi se u Nacionalnoj centralnoj biblioteci u Firenci pod signaturom: Moreniano 238.¹¹⁸ Na prvoj strani teksta pri vrhu nalazi se ovaj naslov zbirke: »Ordines artis nauticae secundum consuetudinem civitatis Racusii«. Sadržaj je redom ovo:

- 1) Iz Knjige statuta knj. VII. glave: 1-37, 40-54, 56-66.
„ VIII. „ : 64, 78, 79.
- 2) Iz zbornika Liber omnium reformationum: pag. V. gl. 15; pag. X. gl. 9, 10, 12; pag. XI. gl. 1, 2; pag. XIV. gl. 8.
- 3) Iz zbornika Liber Viridis, glava: 421.
- 4) Iz zbornika Liber Croceus, karte, 16, 19, 68, 74, 94, 125, 126, 150, 163, 169, 187 i 193.

Tekst teče neprekinuto od str. 1-29, svaki zakorski propis ima svoj naslov (»rubrica«), a isto tako je in margine svakoga označeno, odakle je prepisan na pr. L^o. VII. St. c^o I., ili Vir. c. 421. i sl. Marginalne bilješke, koje je prepisivač nalazio u Knjizi statuta, iz koje je prepisivao, stavio je ispod teksta odnosnog statuta. Nakon završenog teksta kar. 193. Croceusa na str. 29, nalazi se na kraju rukopisa ova notarska formula autentičnosti prijepisa: »Ego Petrus Franciscus Parisius Mediolanensis publicus iuratus notarius Magnifice et excelentis Reipublice suprascriptos ordines et provedimenta super regimine artis nauticae racusine exemplavi manu propria ex libro statutorum et reformationum, ac ex libro viridi et croceo dicte civitatis, sicut in margine dictionum ordinum apparet. Et in veritatis fidem et testimonium, me subscripsi signumque meum apposui consuetum, rogatus et requisitus, etc«. Nakon toga slijedi još i potvrda Rektora i Malog vijeća: »Rector et consilium Ragusii. D. Petrum Franciscum Parisium, qui eiusmodi ordines regiminis artis nauticae ragusinae, descripsit, attestamur esse publicum iuratum notarium nostrum, summaeque integritatis virum, cuius scripturas, publicas ratas atque firmas in perpetuum fore par est. Datum in nostro Palatio IIII. non. aprilis MDLVII«.

¹¹⁷ Prepiska, 16. st. Drž. arhiva u Dubrovniku, br. 353.

¹¹⁸ Fotokopije cijelog rukopisa čuvaju se u biblioteci Jadranskog instituta u Zagrebu. Uspjelo nam je nabaviti te fotokopije zahvaljujući zauzimanju i nastojanjima sveuč. prof. Dr. Vl. Brajkovića iz Zagreba, te susretljivošću i dobrotom dr. Maria L. Balli profesora Fakulteta društvenih nauka Sveučilišta u Firenci, koji je dao izraditi fotokopije i poklonio ih. Obojici, i ovom prigodom, posebno zahvaljujemo.

Rukopis dosada samo je spomenut u literaturi kod: Manzoni, Bibliografia degli statuti, ordini e leggi dei municipii italiani, parte II. (Bologna 1879) str. 344. navodeći kao izvor Archivio Storico Italiano, appendice al Tom. I. str. 88, ali taj svezak časopisa Archivio Storico nismo nažalost našli u našim bibliotekama.

Po bilješci na omotnom listu razabiramo, da je ova zbirka pripadala god. 1557. dubrovačkom vicekonzulu Julijanu Lippi. Ne kaže se tu ništa, u kojem je mjestu on bio vicekonzul, a nismo to mogli nažalost ustanoviti ni po podacima iz Državnog arhiva u Dubrovniku. Sudeći po mjestu, gdje je rukopis sačuvan i pohranjen, pretpostavljamo, da je Lippi bio vicekonzul u nekom talijanskom gradu. Začudo je što njegovu imenovanju nismo uspjeli naći traža u zaključcima Senata, ali to vjerojatno dolazi odatle, što je on bio vicekonzul, a ne konzul, onaj konzulov »substitutus« (kako ga naziva privilegij konzulata), kojega je konzul u tom slučaju sam imenovao.

Sadržajno nam ova zbirka ne donosi ništa novo, jer su u nju prosto prepisani postojeći propisi iz Knjige statuta i zakonskih zbornika, koji su nastali poslije nje, ali je svakako zanimljiv izbor pomorskih zakona Republike unesenih u ovu zbirku. U prvom redu nameće se pitanje, zašto je prepisivač ispustio glave 38, 39, 55. i 67. iz VII. knjige Statuta, kad je sve ostale iz te knjige unio u zbirku. Do razjašnjenja ćemo doći, ako uočimo opći sistem i kriterij rada prepisivača, odn. sastavljača ove zbirke.

On prije svega sistematski ispušta sve zakone, koji se odnose na pomorsku trgovinu raznom robom, na carine i daće, uključivo i arboratik, zatim zakone, koji reguliraju sudski postupak, makar se i isključivo odnose na sporove iz pomorstva, a isto tako ispušta i neke zakone iz oblasti općeg građanskog i krivičnog prava, a dotiču se i nekih pitanja u vezi s pomorstvom. Nadalje je ispustio i mnogo zakona, koji određuju razna pitanja pomorske uprave, kako se to sve može razabrati uporedbom onog pregleda dubrovačkog pomorskog zakonodavstva, što smo ga na početku iznijeli, sa gore navedenim sadržajem ove zbirke.

Očito je dakle, da je sastavljač htio unijeti samo najvažnije dubrovačke pomorske zakone, vršeći uži izbor. Pri tome mu je naravno polazna točka i osnova VII. knjiga Statutâ, koja još i u 16. stoljeću vrijedi kao sedes materiae pomorskog prava Dubrovačke Republike, dodajući isto tako samo najvažnije propise iz zakonskih zbornika, koji nastaje poslije Knjige statuta. Takvim užim izborom zbirka je nesumnjivo dobila na preglednosti, ali sumnjamo, da je u potpunosti mogla odgovoriti svojoj praktičnoj svrsi, t. j. da dubrovačkim konzulima, pretežno strancima, dađe cjelovit pregled dubrovačkog zakonodavstva i sudovanja. Da im je pak to bilo u praksi zaista i potrebno, svjedoči citirano traženje konzula u Anconi, koji želi, da mu se pošalju dubrovački statuti i to »tanto di terra come marittimi«.

U tako utvrđenim užim granicama sastavljač zbirke čini još i dalji izbor, ali, po našem mišljenju, bez sigurnog i solidnog kriterija. Tako na pr. unosi glave 78, 79, VIII. knjige Statuta i glave 9. i 10. pag. X. Lib. omnium reformationum, iako su jedne i druge zapravo identične. Nadalje, kako smo već spomenuli, ispušta glave 38. i 39. VII. knjige Statuta, vjerojatno jer nisu više bile savremene, ali uz njih ispušta i onu 55. o »rogancii« i 67. o zakletvi broskog pisara, dok istovremeno unosi u potpunosti sve glave o »entegi« (42-49, 53),

za koju nam Gundulić, nešto kasnije, posvjedočuje da nije više u praktičnoj upotrebi (»discesserunt entighae ab usu«).¹¹⁹ Dok kod izbora zakona iz zbornika *Liber omnium reformationum* i *Liber Viridis* uzima samo nekoliko najvažnijih zakona, dotle kod izbora iz zbornika *Liber Croceus* sastavljač postupa s više širine, očito jer se radi o savremenijim zakonima, kojih je stvarna valjanost izvan sumnje. Pri tome iz karte 20. pod naslovom »Ordo super venditoribus fontici« uzima samo šestu distinkciju, pa ju unosi u zbirku pod naslovom: »De parasudio« kao kartu 18. *Croceusa*.¹²⁰ Isto čini i kod karte 94. *Croceusa* pod naslovom »Ordo pro venditoribus fontici«, odakle uzima samo posljednje dvije distinkcije unoseći ih pod naslovom: »Quod patroni navigatorum debent dare scribano fundici quantitate frumenti vectam in notam«. Karakteristično je za kriterij sastavljača, da je unio oba ta propisa u zbirku, kao što je dalje unio i karte 163. i 168. *Croceusa* o brodogradnji u Cavtatu, iako svi ti propisi zaista nemaju praktične vrijednosti za sudsku jurisdikciju dubrovačkih konzula u inostranstvu. Ako bi se pak pretpostavilo, da ova firentinska zbirka prvotno nije bila sastavljena za potrebe konzula, već za internu porabu u Dubrovniku, onda je sasvim nelogično, zašto su ispuštene karte 38. i 137. *Croceusa*, koje reguliraju važna pitanja sudskog postupka u pomorskim sporovima.

Ne mogu se međutim sve te griješke, odnosno nelogičnosti pripisati samom sastavljaču ove zbirke. Iz prethodnih izlaganja vidjeli smo, da se pravni život tadašnjeg Dubrovnika općenito, pa tako i u oblasti pomorstva, razvijao na ova četiri izvora prava: pisani zakoni, ugovori, običajno pravo i sudske rješidbe. Na tim osnovama ostvarivati jednu solidnu ustaljenu sudsku praksu, ili sastaviti zbirku propisa, koji stvarno vrijede za neku pravnu granu (u našem slučaju za pomorsko pravo), bio je više nego težak posao. Konačno, i najobrazovaniji dubrovački pravnik 16. stoljeća Frano Gundulić, uređujući Knjigu statuta i ostale zakonske zbornike, ograničio se samo na njihovo tehničko redigiranje. On se doduše ruga svojim kolegama savremenincima, da su neznalice, neke odredbe dubrovačkih zakona su njemu »ridiculosa res« . . . »nulo jure vel ratione introducta«,¹²¹ ali je i on tek djelomično utvrdio, koji propisi još de facto vrijede, a koji su zastarjeli i van praktične upotrebe.

Da li je sam dubrovački notar Parisius izvršio izbor zakona, koje će unijeti u ovu firentinsku zbirku, to nismo mogli ustanoviti, jer u sačuvanoj arhivskoj građi oko god. 1557. nismo našli naloga Senata ili Rektora i Malog vijeća, da se zbirka sastavi, pa ni one naprijed

¹¹⁹ Lib. stat. 377. Brajković, n. d. str. 202.

¹²⁰ Ova razlika u numeriranju pojedinih karata *Croceusa* potječe od griješaka raznih prepisivača *Croceusa*. Takvih razlika u numeraciji pojedinih karata između Gundulićeve redakcije *Croceusa* i ove zbirke ima više (kar. 126, 127, 151, 168).

¹²¹ Lib. Stat. Prolegomena, str. XL.

citirane dvije završne formule iz rukopisa nisu registrirane u notarskim i kancelarijskim knjigama Republike.¹²²

U svakom slučaju, iako nam ova zbirka ne donosi ništa sadržajno novo, ona je ipak zanimljiva u prvom redu zbog svrhe, kojoj je služila, t. j. kao jedini dosada poznati zakonski priručnik dubrovačkih konzula u 16. stoljeću. Zatim, po kriteriju, kojim je sastavljena, ona u mnogom odražava ono karakteristično stanje najvažnijeg dijela dubrovačkog pomorskog zakonodavstva toga vremena, sa svim njegovim osobinama, kako smo ga pokušali ocrtati u ovoj raspravi, govoreći o 16 stoljeću. O tome napokon govori i sam naslov zbirke: »Ordines artis nauticae secundum consuetudinem civitatis Ragusii«, jer je njime istaknuto ne samo porijeklo ovih propisa, koje je izgradila i održava ih na snazi »consuetudo Ragusii«, već je i talijanskom notaru F. Parisiusu, koji je zbirku pisao i dao joj naslov, bila potpuno jasna i uočljiva sveukupna specifičnost dubrovačkog pomorskog zakonodavstva nasuprot takvom zakonodavstvu talijanskih gradova i država s druge obale Jadrana, koje je razvijajući se u svojim posebnim uvjetima, prihvatajući u 16. stoljeću zbornik »Consolato del mare«, uglavnom izgubilo mnoge svoje specifičnosti i lokalne osobine.

¹²² O notaru F. Parisiusu donosi bilješku Radonić, n. d. knj. I, str. 483, po kojoj je spomenuti bio dubrovački notar od god. 1533-1564, a po Apendiniju navodno još i 1570. godine.

Summary

ORDINES ARTIS NAUTICAE SECUNDUM CONSUECUDINEM CIVITATIS RAGUSI

A COLLECTION OF XVI CENTURY MARITIME LAW OF THE REPUBLIC OF DUBROVNIK

The highly developed shipping and seaborne trade of the city state of Dubrovnik (Ragusa) during the twelfth and thirteenth centuries logically affected the development of its statute law too. The Statute Book of Dubrovnik Municipality (*Liber statutorum civitatis Ragusii*) codified in the thirteenth century contains a multitude of data revealing the fact that the seaborne trade was the main economic activity of Dubrovnik and that this codification was necessarily preceded by particular laws or smaller codes of maritime legal rules. This is evident not only from the Statute Book Seven of that codification, which is almost a whole of maritime legal rules, but from the other books too.

The characteristics of the whole Statute Book of Dubrovnik Municipality, as compared with the Statutes of other cities and municipalities of the Yugoslav littoral, show a considerable systematicity, completeness and integrity. This is especially the case of Dubrovnik Statute Book Seven comprising the maritime legal rules.

By exposing the content of that seventh book the author points out all the legal questions and relations embodied therein, stressing the peculiarities of Dubrovnik maritime jurisprudence (e. g. the »entega«).

Besides the seventh book of Dubrovnik Statutes, which is the *sedes materiae* of maritime law, the author quotes the regulations from other books of the Statute as far as they are concerned with shipping, hinting also to other sources of law, e. g. contracts between parties, customary law and precedents.

The constant progress of Dubrovnik maritime activities during the fourteenth and fifteenth centuries is then given, illustrating the reflection of that progress on the maritime statute law — bearing in mind the later Dubrovnik Statutes — which supplemented the Statute book.

A detailed review of the contents of all the regulations concerning the maritime activities in other Codes: *Liber omnium reformationum*, *Liber Viridis* and *Liber Croceus* (until the end of the fifteenth century) is further given.

Taking that review as a basis the author establishes that maritime legislative activities of the Republic of Dubrovnik during the fourteenth and fifteenth centuries were of a comparatively small extent and dealing mainly with executive matters, with seaborne trade and with state incomes from shipping.

The various causes of this state of affairs are, according to the author, the following: the relative completeness and integrality of the Statute Book Seven, fulfilling the basic requirements; the strength and virtue of the customary law; further, the freedom, explicitly established by law, to make contracts between parties, and these contracts as a very important source of law; finally, the important role of the court sentences where the known principle of the statute law *de similibus ad similia* was very accented. This state of legislation suited best

to the middle class of Dubrovnik, which gradually took over the decisive part in commerce and shipping, and to that part of the nobility still engaged in maritime activities. The freedom to make contracts and the broad body of customary law constituted for them the most convenient legal situation which could easily be adapted to the needs of business and which did not restrict their transactions by a system of rigid legal rules.

We reach thus the sixteenth century, a period of the highest maritime rise and prosperity of the city state of Dubrovnik. The author gives a detailed summary of all the rules concerning the seaborne trade during that century, according to the code *Liber Croceus*.

The following analysis of the sixteenth century reveals essentially the same situation that characterized Dubrovnik maritime legislation in the fourteenth and fifteenth centuries. In spite of the highest development of Dubrovnik seaborne trade and, necessarily, of more abundant legislative activities, they are even now restricted almost exclusively to matters of organisation, administration and forensic procedure, as well as to questions of seaborne trade and to state income deriving from shipping.

Neither in the field of the civil law nor in its commercial and maritime branches can we trace any new regulations in the sixteenth century. Even if some new legislation can be traced its civil juridic essentials were fully based on the customary law. The Maritime Insurance Act of 1568 is a classic example for this assertion.

Life requested a general reform of Dubrovnik legislation. The author reveals hitherto unknown attempts of such a reform which took place between 1534 and 1560. The attempt was finally reduced to the working out of the civil forensic procedure and it had no influence on the maritime legal rules of the Republic. The regulations of the thirteenth century Statute Book Seven remained to constitute the base of written Dubrovnik maritime legislation.

The author exposes then a detailed account of four principal sources of sixteenth century Dubrovnik law, general and maritime, i. e. the written law, the notary contracts, the customary law and the precedents. According to the data obtained from the abundant material contained in state archives in Dubrovnik, the author gives, for each of the above sources, the opinion of Dubrovnik awards and the principles (*regulae juris*) formulated on the same sources of law by the sixteenth century Dubrovnik jurists, basing on these precedents. The author particularly emphasizes the quotations of Š. Beneš, of F. Gundulić and of, up to present unknown, S. Gjorgjić, the most prominent sixteenth century Dubrovnik jurists. We can thus clearly see the importance of the mentioned four sources of law as well as the interdependence of *statutum* — *pactum* — *consuetudo* — *res iudicata*.

The author passes then to the influence and application of the foreign law in the juridical life of Dubrovnik in the sixteenth century. The judgement of a Dubrovnik tribunal in 1551 is quoted, which forbade the application of the code *Consolato del Mare* in Dubrovnik. On the other hand — according to the author — the foreign influence forced its way, especially through the customary law and through the contracts. We must, however, put real limits to that influence and — in general — we must acknowledge the unquestionable independence and specificity of Dubrovnik legal development in the Mediterranean area.

The attempts of the Republic to obtain a full acceptance of the principle that its Codes should be applied to every its subject, wherever he might be, are then described. In this connection the author shows the increase of the net of Dubrovnik consulates, the circuit of their jurisdiction, the struggle to attain and maintain the full recognition of that jurisdiction, and the measures undertaken by the State against those citizens who evaded the jurisdiction of a consul abroad. The regulations of 1575, concerning the organization and functions of Dubrovnik Consulate in Alexandria — where the court jurisdiction and the procedure of Dubrovnik consuls were fixed with considerable precision — illustrate the solution of that problem in an advanced degree.

The consuls, of course, wanted to be supplied with a Code, i. e. a body of law to serve them for settling disputes between Dubrovnik citizens. There is only

one preserved transcript of such a code that served the consuls for a manual and it contains precisely the Maritime Law of Dubrovnik. Its title is: *Ordines Artis Nauticae Secundum Consuetudinem Civitatis Ragusii*. The single so far known transcript on parchment, written by P. F. Parisius, a notary, in 1557, is now in the possession of the Biblioteca Nazionale Centrale of Florence.

A detailed description of that Code, its contents and final clauses is then given, confirming thus its authenticity. It results that the Code was the property of Julian Lippi, the Dubrovnik vice-consul somewhere in Italy, in 1557. There is nothing new in this Code. Its base is the thirteenth century Statute Book with some legal rules added from later Codes, and with a wider selection from the *Liber Croceus* which mainly contained more modern regulations dealing with maritime administration.

The choice made by the compiler of that code is finally analyzed here. The cases of incompleteness and incongruousness pointed out by the author are attributed not only to the personal biases of the compiler, but to the objective difficulties too. Bearing in mind the legal conditions in Dubrovnik in that epoch, based on four already mentioned sources of law, and the fact that the legislative reforms did not succeed owing to the influence of the conservative noble class, it is easy to understand the extremely difficult task of the compiler to produce a selection of really valid rules for any branch of law.

Although nothing substantially new is to be found in that code, it is, nevertheless, very interesting, first of all, as the only preserved copy of a Code compiled for the use of Dubrovnik consuls. The criterion by which the compiler of the Code led enables us on the other hand to perceive the characteristic position of the sixteenth century Maritime Law of Dubrovnik and its further development since that century, as it is exposed in this paper.